

MW

SVOBODA NEODGOVORNOSTI

Samooomejevanje v medijih v Sloveniji

GOJKO BERVAR

DOSLEJ IZŠLO V ZBIRKI MEDIAWATCH

MARJETA DOUPONA HORVAT,
JEF VERSCHUEREN, IGOR Ž. ŽAGAR
Retorika begunske politike v Sloveniji

BREDA LUTHAR
Politika teletabloidov

DARREN PURCELL
Slovenska država na internetu

TONČI A. KUZMANIĆ
Bitja s pol strešice

KARMEN ERJAVEC, SANDRA B. HRVATIN,
BARBARA KELBL
Mi o Romih

MATEVŽ KRIVIC, SIMONA ZATLER
Svoboda tiska in pravice posameznika

BREDA LUTHAR, TONČI A. KUZMANIĆ,
SREČO DRAGOŠ, MITJA VELIKONJA,
SANDRA B. HRVATIN, LENART J. KUČIĆ
Mit o zmagi levice

SANDRA B. HRVATIN, MARKO MILOSAVLJEVIĆ
Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih

SANDRA B. HRVATIN
Državni ali javni servis

MIROVNI INŠTITUT
METELKOVA 6
SI-1000 LJUBLJANA
E: INFO@MIROVNI-INSTITUT.SI
WWW.MIROVNI-INSTITUT.SI

izdajatelj: MIROVNI INŠTITUT
zbirka: MEDIAWATCH <[HTTP://MEDIAWATCH.LJUDMILA.ORG](http://mediawatch.ljudmila.org)>
urednica: BRANKICA PETKOVIĆ

SVOBODA NEODGOVORNOSTI

Samoomejevanje v medijih v Sloveniji

avtor: GOJKO BERVAR
lektor: JAKA ŽURAJ
design: ID STUDIO
tipografija: GOUDY & GOUDY SANS, ITC
organizacija tiska: BOŽNAR & PARTNER

© 2002 MIROVNI INŠTITUT

Izid knjige je omogočil Open Society Institute.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

659.3(497.4)

BERVAR, Gojko

Svoboda neodgovornosti : samoomejevanje v medijih v Sloveniji / Gojko Bervar.
- Ljubljana : Mirovni inštitut, 2002. - (Zbirka Mediawatch)

Vsebuje tudi angl. prevod, tiskan v obratni smeri: Freedom of non-accountability :
self-regulation in the media in Slovenia / [translation Olga Vuković]

ISBN 961-6455-03-6

1. Bervar, Gojko : Freedom of non-accountability
119097088

SVOBODA NEODGOVORNOSTI

Samooomejevanje v medijih v Sloveniji

GOJKO BERVAR, novinar Radia Slovenija
e: gojko.bervar@rtvslo.si

VSEBINA

POVZETEK 7

ZAČETEK 8

SVOBODA TISKA IN SAMOOMEJEVANJE 12

NEVARNOST UTESNJENEGA SMODNIKA 12

NARODNOZAVEDNI MEDIJI 16

SKUŠNJAVE OBLASTI. SO MEDIJI BREZ NJIH? 18

BERTRANDOV SISTEM ODGOVORNOSTI MEDIJEV
(SOM) 22

KODEKSI POKLICNE ETIKE IN SANKCIJE OB
NESPOŠTOVANJU NJIHOVIH DOLOČIL 25

NAJ VISI! 25

NOVINARSKI KATEKIZEM 27

MÜNCHENSKA DEKLARACIJA 28

EN KODEKS OD ARKTIKE DO ANTARKTIKE 30

HRBTENICA KODEKSOV 32

RADIO IN TELEVIZIJA: ZAKON ALI KODEKS? 35

NEŽNO ALI Z BIČEM? 38

KAJ NAM JE TEGA TREBA 40

ČASTNO RAZSODIŠČE, OMBUDSMAN, TISKOVNİ ALI
MEDIJSKI SVET 43

ZRCALCE, ZRCALCE NA STENI, POVEJ! 43

SAMOOMEJEVANJE? AH, TO JE ZA DRUGE ... 46

SLOVENIJA: BI, ČE NE BO BOLELO 49

MEDIJSKI, TISKOVNİ VARUH, OMBUDSMAN 49

DRUŠTVENO, ZBORNIČNO ČASTNO RAZSODIŠČE 53

TISKOVNİ, MEDIJSKI SVET 60

MALO DA, MALO NE 64

KONEC 75

LITERATURA 77

POVZETEK

S to študijo avtor ni hotel napisati ne priročnika in ne učbenika o samoregulaciji oziroma samoomejevanju. Ugotovil je, da v zvezi s samoomejevanjem, prakso, ki jo uveljavljajo ne le mediji po svetu, ampak tudi slovenski novinarji, nastaja vrsta predsodkov, ki izvirajo predvsem iz nepoznavanja.

Študija poskuša vprašanje samoregulacije na berljiv način postaviti v širši okvir svobode izražanja in pokazati, da samoomejevanje v to svobodo ne posega preko meja temeljev demokracije. Avtor s primeri pokaže, do kod lahko pripelje zloraba moči medijev, in ugotavlja, da je bolje, če se za omejitev nebrzdane uporabe te moči odločijo mediji sami, preden jih k temu prisili država. Knjiga povzema precej že objavljenih spoznanj o odgovornosti medijev in mehanizmih, ki to odgovornost utrjujejo.

Kljub tveganju, da bodo čas in nova dejstva morda kmalu povozili zapisano, se študija ukvarja tudi s položajem v Sloveniji. Razprava o morebitnem nastanku novega slovenskega tiskovnega sveta je namreč poučna izkušnja tudi za druge. Slovensko novinarsko častno razsodišče bi zaradi svoje vloge v preteklosti moralo celo zgladiti pot bolj dograjeni obliki samoregulacije, vendar je pri nekaterih novinarjih zamisel o tri-stranskem tiskovnem svetu zbujala občutke, da je naperjena proti častnemu razsodišču samemu, čeprav bi lahko pomenila predvsem nadgraditev dosedanje prakse tega razsodišča. Knjiga se torej ne postavlja proti novinarskemu častnemu razsodišču, opozarja pa, da nastajajo v Evropski uniji zamisli o sooregulaciji, ki bi težišče prostovoljne odločitve za omejitve zaradi večje odgovornosti in s tem profesionalnosti medijev prenesle iz rok medijskih ljudi v roke porabnikov – potemtakem od varovanja profesionalnih meril k varstvu porabniških pravic.

ZAČETEK

Avgusta 2001 je nekdo sredi noči vrgel molotovko v ograjo italijanskega veleposlaništva v Ljubljani. Zataknila se je v letve vrat na ograji, a se ni vnela. Policija je dva dni zatem, v nedeljo zgodaj zjutraj, pozvonila pri vratih aktivista nevladnega Urada za intervencije (UZI), ki se je teden dni pred tem vrnil s protiglobalističnih demonstracij v Genovi. Preiskali so mu stanovanje, korektno, kot priznava, opravili »informativni pogovor« in ga prosili, naj jih pelje v uradne prostore Urada za intervencije na Metelkovi ulici v Ljubljani, kjer so sedeži mnogih nevladnih organizacij. Težava je bila ta, da se UZI sicer občasno sestaja kot gost pri kakšnem od teh sedežev, še pogosteje pa kar v parku pred zgradbo.

Uradnih prostorov, kot velika večina podobnih gibanj, sploh nima. Policija, ki je stvar vzela resno, saj je na prizorišče prišla tudi s slednimi psi, je dejstvo, da uradnih prostorov ni, »na terenu« spoznala tudi sama. Aktivistu UZI so predlagali, naj privoli tudi v preiskavo z detektorjem laži. Strinjal se je, ko so mu zatrdili, da negativen izid na poligrafu ovrže sleherni sum. Izid preiskave z detektorjem ni potrdil suma, da so za »atentatom« na italijansko veleposlaništvo protiglobalisti, in to bi moral biti konec zgodbe. Pa ni bil.

Štiri dni po preiskavi stanovanja je v črni kroniki dnevnika *Delo* izšel članek, ki ga je napisal novinar, bivši policist, očitno z dobrimi informacijskimi zvezami pri policiji. Omenjenega aktivista je znova povezal z molotovko pri italijanskem veleposlaništvu (kljub temu da je poligraf pokazal, da povezave ni), ob tem pa v časopisu, ki skladno z novinarskim kodeksom večidel celo pri očitnih kriminalcih uporablja samo začetnice, aktivista in njegovega prijatelja imenoval ne le s polnim imenom, ampak je tudi navedel njuna poklica in delovni mesti na univerzi. Poskus medijskega linča je v uredništvu časopisa, ko je bilo na to opozorjeno, ostal brez odziva. Zadeva bi se bila najbrž končala s tem člankom, če UZI ne bi bil sklical novinarske konference, na kateri so njegovi ljudje dogajanje natančno pojasnili. Takoj za njimi je srečanje z novinarji pripravila še policija, ki pa pri pojasnilih ni bila prav prepričljiva. V uredništvu dnevnika *Delo* (na obe novinarski konferenci so poslali drugega novinarja, ne avtorja spornega članka) so očitno menili, da novo poročanje o tem popravlja profesionalno napako v prvem članku, in se za očitno kršitev novinarskega kodeksa niso opravičili.

Slovenski medijski prostor je politične spremembe dočakal že sredi boja za svobodo medijev, ne tako kot drugod v vzhodni Evropi, kjer so v devetdesetih to šele začenjali. Konec osemdesetih let, ki so prinesla vse medlejše poskuse oblasti, da bi tako ali drugače vsaj vplivala na medije, če jih že ne more več nadzirati, je za nekaj let izpraznil prostor, da je ostal brez nadzora in brez zavezujoče odgovornosti. Oblast skorajda ni imela več (ali pa ga vsaj ni uporabljala) orodja pritiska, posameznik pa še ni imel zaščite niti še ni znal dobro uporabljati pravnih možnosti. Zadnja leta pred demokratičnim prevratom je bilo v Sloveniji mogoče nekaznovano napisati tako rekoč vse – upravičeno ali neupravičeno kritiko, laž ali resnico, z dejstvi podkrepljeno trditev ali izmišljotino –, prizadeti se niso odzivali. Oblast zato ne, ker ji še ni bilo jasno, kaj prihaja, zasebniki pa, ker se še niso zanašali na pravosodni sistem in je še trajala inercija starega sistema, v katerem je bil spor z vladnimi ustanovami, med katere so šteli tudi medije, bolj ali manj vnaprej izgubljen. V takem položaju so se mediji otresli tudi nekaterih omejitev, ki jih sicer pozna demokratični medijski prostor, pa tudi obveznosti objavljanja razsodb novinarskega častnega razsodišča, ki so vsaj na koncu osemdesetih odsevale predvsem skrb za poklicno etiko in niso nastajale pod vplivom oblasti. Podobno so si uredništva vzela svobodo pri neobjavljanju pism bralcev, ki so jih bila po dotedanji ustavi in zakonodaji sicer zavezana objavljati.

Sprememba režima iz enostrankarskega v pluralnega je v ta prostor neomejene svobode – kako ironično – vnesla prve omejitve. Prizadeti so se nenadoma zavedeli, da imajo v sporih z mediji pred pravosodnimi organi zdaj več možnosti, nova oblast pa je po nekaj poskusih groženj »starim silam« v časopisih in na RTV spoznala, da je poseganje v medije, zdaj ko je na očeh mednarodne skupnosti, nedostojno in da je novo omejevanje samo omejeno z vzori iz razvite demokracije. Z drugimi besedami: za oblast je bolje, da se ne vmešava v svobodo tiska, hkrati pa je treba medije prepričati, naj se sami ravnajo po poklicnih merilih, ki veljajo na tem področju.

Toda razsipnost neodgovorne svobode iz konca osemdesetih let medijev ni ravno spodbujala k pretirani tankovestnosti pri upoštevanju meril, ki jih postavlja novinarski kodeks. Tudi ta je z novimi časi doživel spremembe – lahko bi rekli, da se danes enakovredno meri s kodeksi v razvitih demokracijah, le da postaja njegova dejanska moč vse šibkejša. Manca Košir je v raziskavi iz leta 1993 ugotovila,

vila, kaj se je tedaj dogajalo z udejanjanjem zahtev sedanjega slovenskega novinarskega kodeksa. Raziskava je pokazala tole: številni so primeri netočnih dejstev, zlasti pri navajanju številčnih podatkov, pa tudi imen, nazivov in funkcij nosilcev dogajanja. Čas dogajanja je mnogokrat izpuščen. Posebno problematične so kršitve novinarskega kodeksa, kadar avtorji vira informacij ne navajajo. Resničnost navedenih »dejstev in dokazil« je grobo kršena zlasti pri preiskovalnem novinarstvu. Viri informacij so pogosto navedeni takole: »slišati je«, »kolikor nam je znano«, »baje«, »menda«, »govori se«. Novinar dejstva ne preveri pri več virih ali pa so objavljene informacije celo nepreverjene. Dolžnost, da je treba ločiti informacijo in komentar, slovenski novinarji kršijo iz dneva v dan. Novinarski in uredniški popravki so redki. Mnogi novinarji ne spoštujejo poslovnih skrivnosti. Obstaja tudi utemeljen sum uporabe nezakonitih in nepoštenih sredstev pri zbiranju informacij. Zahtevana razlika med novinarskim besedilom in oglaševalskim sporočilom velikokrat ni razvidna. Veliko je posegov v zasebnost, še posebno na področjih, za katera zahteva kodeks »posebno pozornost« (na primer pri poročanju o nesrečah in družinskih tragedijah). Mnogi pisci ne spoštujejo domneve nedolžnosti, ampak osumljene ali obtožene razglasaajo za krive še pred pravnomočno obsodbo. Kršitev člena, ki prepoveduje objavljanje neutemeljenih obtožb, napadov, laži, razžalitev in klevet, je slovenska novinarska vsakdanjost. Ponekod je kršen tudi člen, ki prepoveduje razne oblike diskriminacije, predvsem pa netenje mednarodnih trenj. Skratka, slovenski dnevniki kršijo novinarski kodeks iz dneva v dan, dokazano v večini njegovih členov, z utemeljenim sumom, da ga kršijo tudi tam, kamor raziskava ne more seči. (Košir, Poler, 1996: 20–21)

Te precej zastrašujoče ugotovitve so spremljale zagotovo vodstev slovenskih medijev, da sicer spoštujejo novinarski kodeks, da pa jih konkurenčna tekma sili, da »neškodljivo« prestopajo meje, ki jih je zarisal, češ da je v zadnjem desetletju tak, kakršen je, postal »neživljenjski« in je potreben prenove. Najpogosteje so se pritoževali lastniki in upravitelji malih radijskih postaj in časopisov; trdili so, da je kodeks zaradi omejenih denarnih sredstev, ki jih obračajo, najteže spoštovati v delu, ki govori o razmejevanju med oglaševanjem in novinarstvom, češ da je ob skromni kadrovske zasledbi to kratko malo nemogoče. Toda rastoča moč marketinških služb je tudi v velikih medijskih hišah načenjala načelo ločevanja oglaševanja od novinarskih pris-

pevkov, saj ni bilo malo primerov, ko so od novinarjev zahtevali, naj si za strokovno pot v tujino sami najdejo sponzorje, ali pa so bili cele časopisne strani ali programi plod prikritega sodelovanja uredništev in zunanjih strank medijskih prodajnih služb.

Prišel je torej čas, ko je bilo v Sloveniji treba znova premisliti načela poklicne etike in tudi uporabnikom medijev zagotoviti, da bodo ta načela spoštovana. Do tega pa sta vodili dve poti: ureditev z zakonom ali pa samoomejevanje. Slovenski medijski zakon, pa če je bil še tako obširen, v načela poklicne etike ni posegal, razen morda na enem mestu: pri pravici do popravka in odgovora, ki je pri nas ustavna kategorija. Samoomejevanje v načelu že obstaja – preko novinarskega častnega razsodišča in novinarskega kodeksa, vendar ostajajo opozorila in razsodbe vse večkrat brez odziva, reakcije založnikov medle, novinarjev pa užaljene in se pogosto končajo tako, da prizadeti izstopijo iz društva ali sindikata novinarjev. Kakor da bi to kar koli rešilo!

SVOBODA TISKA IN SAMOOMEJEVANJE¹

NEVARNOST UTESNJENEGA SMODNIKA

Thomas Paine (1737–1809) je bil britanski kroni, vladi in parlamentu močno v želodcu. Čeprav je bila njegova formalna izobrazba pičila, je vsebina njegovih besedil oblasti dvigala lase. Leta 1774 je odplul v Ameriko in tam mu je Benjamin Franklin pomagal pri zaposlitvi v *Pennsylvania Magazine*. Šele tedaj je zares prišla na dan njegova prevratniška narava. Leta 1775 je napisal članek, v katerem je zagovarjal odpravo suženjstva, angleške oblasti pa je prvič dregnil s pamfletom *Zdrava pamet* (*Common Sense*), objavil ga je pod psevdonimom. V njem je zagovarjal neodvisnost ameriških kolonij od krone. Paine velja danes za človeka, ki je močno vplival na besedilo ameriške *Deklaracije neodvisnosti*. Potrpljenje pa je angleško pravosodje minilo pri besedilu *Človekove pravice* (*The Rights of Man*), objavljenem v več izdajah od marca 1791 do februarja 1792, v katerem se je postavil na stran francoske revolucije, poleg tega pa tudi razčlenil korenine ljudskega nezadovoljstva v Evropi. Angleški tožilci so sklenili, da je čas, da Paine stopi pred sodišče. Tedaj je bil že na poti v Francijo in tam so ga celo izvolili v narodni konvent (a že leta 1793 pod Robespierrom zaprli, ker je – svobodomislec, kakršen je bil – glasoval proti usmrnitvi kralja Ludvika xvi). Angleško sodišče se je torej zaradi pamfleta *Človekove pravice* odločilo, da mu sodi v odsotnosti. Proces je v knjigi *Mediji in demokracija* slikovito rekonstruiral politolog John Keane:

V meglenem jutru sredi decembra 1792 se je v londonski mestni hiši začel proces in absentia proti Thomasu Painu, izjemnemu državljanu in avtorju Rights of Man, obtoženemu razširjanja »uporniškega pamfleta«. Za to priložnost je bila skrbno izbrana »posebna porota«. Člani porote, vsi rejeni, premožni in ugledni možje, so bili, sodeč po zapisih, polni ledenega souvažstva do Paina. Nedavni revolucionarni dogodki v Franciji so jih pustili v stanju globokega šoka. Verjetno so njihovi nosovi lahko vohali kri septembrskih pokolov; njihove možgane so težile misli na bližajoči se proces proti kralju; in v njihovih

¹ Kot prevod angleške besede *self-regulation* v slovenščini uporabljamo več izrazov. Čeprav se izraz »samouravnavanje«, kot ga uporablja Marjan Sedmak v knjigi *Mediji, etika in deontologija*, zdi jezikovno doslednejši, pa izraz »samoomejevanje« v slovenskih prispevkih najdemo pogostejše, vsebinsko pa tudi natančnejše pove, da gre za omejitve, ki pa jih sicer mediji zaradi poklicne etike in verodostojnosti izberejo prostovoljno, brez poseganja od zunaj. Podobno izraz pogosto prevajajo tudi v drugih slovanskih jezikih. Po drugi strani pa samoomejevanje nevarno spominja na avtocenzuro in med novinarji sprva sproža obrambni refleks. V tem besedilu tudi na kratko pojasnujem svoj pogled na razliko med avtocenzuro in samoomejevanjem.

ušesih so še vedno odzvanjali kriki plebejcev po zavzetju Bastilje in zasmehovanja, s katerimi so pospremili kralja v počasnem sprevodu od Versaillesa do Tuilerij.

Z obtožnico proti Tomu Painu je sodišče seznanil častiti Spencer Perceval (sedemnajst let pozneje je postal predsednik angleške vlade). Paina je opisal kot izdajalca, zapitega razgrajalca, ki je aktivno podpiral tako ameriško kot francosko revolucijo ter sramotil parlament, kralja in dragoceni dokument iz leta 1688. Sodna dvorana se je umirila. Perceval je začel: »Thomas Paine, prej stanujoč v Londonu..., nevarna, zahrbtna, uporniška in sovražna razpoložena oseba ..., kar najbolj ... uporniško in zlonamerno ... načrtuje in namerava ... obrekovati in očrniti revolucijo, po božji previdnosti izpeljano... pod... njegovim veličanstvom Vilijemom, poprej princem Oranijskim in potem kraljem Anglije ..., je napisal in objavil... lažniv... uporniški pamflet v zvezi s prej omenjeno revolucijo ... ter ... našim sedanjim gospodarjem in kraljem ... in parlamentom tega kraljestva, z naslovom Rights of Man, Part the Second.«

Takoj ko je Perceval povzel obtožnico, se je dvignil Thomas Erskine, pravni zastopnik Waleskega princa, da bi branil Thomasa Paina. Tožilstvo in porota sta bila globoko sovražna in še preden se je proces začel, je torijski tisk Erskina zasramoval kot Painovega somišljenika in simpatizerja francoske revolucije. Toda Erskine je slovel kot briljanten pravniški um. Bil je tudi odličen govorec, ki je ljubil dolge nagovore. Govor 18. decembra 1792 je trajal več kot štiri ure. Joseph Gurney, tedanji londonski sodni pisar, je vestno zapisal usako besedo, celotno besedilo pa je bilo objavljeno v več izdajah in te so danes shranjene v trezorju Britanske knjižnice.

Erskinov glavni argument je bil, da je obtožnica proti Painu neupravičena, saj krši temeljno načelo britanske ustave, načelo svobode tiska. Erskine je napadel stališče, ki so ga zagovarjali sir William Blackstone, vrhovni sodnik Mansfield in torijski pisci, kakršna sta bila Jonathan Swift in dr. Johnson, da parlament vedno predstavlja suvereno oblast. Kritiziral je načelo suverenosti uradne državne politike. Približal se je odobravanju prvega amandmaja k ustavi Združenih držav Amerike (15. december 1791), ki določa, da »kongres ne sme sprejeti nobenega zakona..., ki bi omejeval svobodo govora ali tiska«. Ko gre za publiciranje, je dokazoval Erskine, je moč parlamenta omejena s pravico posameznikov, da svobodno govorijo in svoje poglede objavljajo, kajti svoboda objavljanja je za posameznika kakor kisik. Vladanje jeziku, možganom in očem državljanov je nesprejemljivo. Svoboda tiska je neodtujljiva naravna pravica, dana od Boga, kršiti je ne sme nobena zemeljska sila, še zlasti pa ne korrumpirane vlade, ki hočejo reševati lastno kožo. Pravica do svobodnega tiska je politični adut, ki ga imajo posamezniki v rokah proti oblasti. »Vsak človek,« je poudaril Erskine, »sme analizirati načela

svoje ustave, pokazati na njihove napake in zmote, raziskovati in objavljati njihove slabosti ter opozarjati sodržavljane na njihove škodljive posledice.»

Šel je še dlje. Tako kot Paine je trdil, da je vsak posameznik dolžan spoštovati naravno pravico drugih do svobode izražanja. Zanikal je možnost, da bi svobodna uporaba te pravice v svobodnem tisku vodila k upor in neredu. Razprave državljanov, prelite v črnilo, se ne bodo končale s krvavo državljansko vojno. Nasprotno, glavni razlog za državljanske neredе so grabežljive vlade. Kjer pa se vlada zavestno opira na javno razpravljanje državljanov, navadno vlada mir, pa čeprav hrupen. Svobodni tisk lahko tako kot Telefova pušica zaceli rane, ki jih zada političnemu telesu: »Naj ljudje svobodno izražajo svoje misli in naj se njihovo ogorčenje razplamti kakor ogenj po površini; pogovarjajo in razvnemajo se kot raztresen smodnik – toda eksplozija ni ne glasna ne nevarna; če pa jih držiš pod prisilo, so kot podtalni ogenj, ki deluje nevidno, dokler ne izbruhne kot potres ali vulkan.»

Ob teh argumentih je porota ostala popolnoma hladna: tožilec je vstal, da bi odgovoril, toda uskočil je gospod Campbell, predsednik porote, in razložil, da je dobil od članov porote napotek, naj se prihrani čas s takojšnjim izrekom sodbe – o krivdi. Javnost je sodbo izžvižgala, Erskina pa kot heroja na ramenih odnesla iz sodne dvorane. (Keane, 1992: 17–19)

Cenzura se je praktično rodila hkrati z izumom tiska, saj je že leta 1501 papež Aleksander VI. izdal uredbo, po kateri morajo tiskarji vselej poslati po en izvod nove izdaje cerkvenim oblastem – te pa naj bi s skrbnim pregledom natisnjenega preprečile morebitno širjenje krive vere. Kazni za nespoštovanje so segale od denarne globe do izobčenja. Za prvi javni nastop v prid večji svobodi tiska štejejo Miltonovo *Aeropagitico*, s katero se pisec upira dotedanji praksi, da morajo, tako je določil kraljevi razglas iz leta 1534, vsi založniki najprej pridobiti licenco za delo; da bi jo ohranili, pa morajo sami paziti, kaj objavljajo. John Milton sicer ni predlagal kakšne revolucije, je pa menil, da lahko žaljive publikacije prepove šele parlament, potem ko so že izšle. Miltonovi ugovori vnaprejšnjim omejitvam so postali mejnik svobode tiska, toda licenciranje in cenzuro so odpravili šele leta 1695.

Tudi v ameriških kolonijah, pozneje Združenih držav Amerike, kljub nastajanju nove družbe, ki je niso omejevali boji za oblast med plemstvom in meščanstvom, je svoboda tiska osvajala polje počasneje, kot bi pričakovali. Mejniki je postavila obramba Andrewa Hamiltona v procesu proti novinarju in uredniku *New York Journala* Johnu

Petru Zengerju, ko so ga obtožili sramotenja oblasti v člankih, ki jih je objavil njegov časopis. Hamilton je obrambo utemeljil na prednosti spoštovanja resnice pred vsakršnimi interesi države in oblasti ter dosegel oprostilno sodbo.

Opisana Erskinova obramba Toma Paina utirja temeljno idejo človekovih svoboščin v Veliki Britaniji, med njimi zlasti svobode tiska. Oblast, ki meni, da lahko s pritiskom zadrži ljudsko mnenje, da ne bo javno negodovalo nad njenimi potezami, tvega, da bo eksplozija, potem ko se nabere dovolj energije človeškega nezadovoljstva, toliko hujša. Prej ko spozna, da je javni nadzor nad močjo, ki si jo je pridobila, koristen tudi za njeno dolgo življenje, uspešneje se lahko udeležuje tekme za oblast, če ta poteka v demokratičnih okvirih. Nadzorna vloga, ki jo imajo mediji, pomaga tudi njej sami, da se usposablja za vse izzive, ostane v tekmovalni kondiciji in se sproti očiščuje, vse svoje zarjavele dele, ki jih pokaže prav ta javni nadzor, pa sproti zamenjuje z novimi. Svobodni tisk je torej lahko le posledica spoznanja o potrebnosti prepričanja, ki ga ustvarjajo mediji, in zato tudi prostovoljne (ne pa tudi dobrovoljne) odločitve politike, da bo to svobodo ne le zagotavljala, ampak tudi varovala.

Nekaj zgodovinskih opozoril potrjuje Erskinovo tezo o smodniku, ki ne more narediti kakšne velike škode, dokler je raztresen in na prostem, nevaren pa postane šele, ko ga stisneš in zapreš v zanj pretesni prostor. Najbolj sveže potrditve te teze prihajajo iz konca osemdesetih let dvajsetega stoletja, z eksplozijo ljudskega nezadovoljstva v deželah nekdanjega socialističnega tabora, zaradi katere so se sesuli režimi, saj v notranjosti ni bilo demokratičnega ogrožja, da bi sisteme ohranilo pri življenju v veliki politični krizi, ki jih je kot posledica gospodarskega poloma zajela enega za drugim. Mediji, ki so, lahko rečemo, ogrodje demokratičnega sistema in ki bi skladno z Erskinovo obrambo Toma Paina morda desetletja delovali kot ventil ljudskega nezadovoljstva, če bi bili svobodni, so v enostrankarskih sistemih s svojo podložniško vlogo dolgoročno tudi razgrajevali trdnost režima in se zato tudi sami sesuli hkrati z njim. Poučno je, da so obstali samo tisti, ki so potrebo po drugačni, kritični vlogi spoznali pred katastrofo komunističnega sistema, utrdili poklicna merila še v času enostrankarstva in zato ohranili moč tudi potem, ko so od prejšnjih režimov ostale samo ruševine.

Nadzorna vloga svobodnega tiska drži oblast vsaj v strahu pred razkritjem skušnjav, da bi moč, ki jo je pridobila

na volitvah, zlorabila, in zagotavlja tudi kolikor toliko izenačeno volilno tekmovanje samo. Politiko, ki sprejema demokratična pravila igre, mora svobodni tisk, ki gleda pod prste oblasti, zanimati že zato, ker tudi drugim tekmečem na prihodnjih volitvah zagotavlja sorazmerno enakovredne začetne pozicije. Zato in ne zaradi kakšnih poštenih nagibov demokratična oblast *prostovoljno* (ne pa tudi z zadovoljstvom) sprejema javni nadzor medijev; ta pa zmanjšuje (ne pa tudi odpravlja) skušnjave *vseh* političnih skupin, ki bi jim slast oblasti utegnila zamegliti mejo med zakonitostjo in nezakonitostjo.

NARODNOZAVEDNI MEDIJI

Položaj, ki ga je tisk pridobil z novo svobodo, pa je vsaj v nekaterih pogledih podoben položaju, ki ga ima oblast. Moč, da s pisano ali govorjeno besedo ali sliko vplivaš na usodo ne le oblasti, ampak tudi vsakega posameznika, zbujaja enake skušnjave, kot jih ima vladajoči sloj, ki je z mandatom dobil tudi moč, da drži v rokah usode ljudi. Na to posebno opozarja evropska konvencija o človekovih pravicah, ki se sicer s svobodo izražanja ukvarja samo v 10. členu: *Vsakdo ima pravico do svobodnega izražanja. Ta pravica obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej, brez umešavanja javne oblasti in ne glede na meje. Ta člen državam ne preprečuje, da zahtevajo dovoljenje za delo radijskih, televizijskih in kinematografskih podjetij. Izurševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato lahko podvrženo obličnostnim pogojem, omejitvam, kaznim, ki jih določa zakon, in ki so v demokratični družbi nujne zaradi varnosti države, njene oze-melske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov ali zločinov, za zavarovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, za to, da bi preprečili razkritje zaupnih informacij ali zagotovili varovanje avtoritete in nepristranosti sodstva.* (Svet Evrope, 1950)²

Kako hitro je mogoče zlorabiti moč medijev, v njej uživati in se poigravati z življenjem in smrtjo, čustvi in strastmi, smo lahko opazovali v devetdesetih, ko je usmerjena vloga Miloševićevih medijev najprej sprožila nacionalistično evforijo, potem pa s skrbnim manipuliranjem z ljudmi tudi vojno v bivši Jugoslaviji. A tu ni šlo samo za spodrs-ljaj, ki ga prinese občutek moči, ampak tudi za zavezništvo med oblastjo in mediji. O njih bi sicer le težko trdili, da so bili svobodni, toda pokazalo se je, da so uredniki in novi-

2 Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Svet Evrope, Rim, 4. november 1950.

narji srbskih medijev z vsem srcem verjeli, da je njihovo »narodnozavedno« početje upravičeno, saj da je cilj tako pomemben, da »malenkostno spregledovanje poklicnih meril« novinarstvu ne dela nobene sile. In, kar je še bolj pomenljivo, medijski ljudje so uživali, ko so videli, da lahko z zavestno manipulacijo spodbudijo ljudi k odzivu, ki jih sicer v normalnih razmerah ne bi bili nikoli sposobni doseči, oblast pa je to plavanje na valovih samozadovoljstva dobro izkoristila. Ko je na koncu devetdesetih Miloševićeva politika doživela polom in so tudi mediji pogledali vase, so spoznali, da jim je politika manipulacije, ki jih je na začetku desetletja navdajala s tolikšnim navdušenjem, uničila ves ugled in da bo potrebno najmanj novo desetletje, da si bodo pri bralcih, poslušalcih in gledalcih pridobili vsaj najnujnejše zaupanje.

O posebnem položaju medijev in etiki, ki naj omeji skušnjave tiska, da bi zlorabil moč, ki mu jo daje razpolaganje z informacijami, govori tudi resolucija parlamentarne skupščine Sveta Evrope številka 1003. Opozarja, da je treba podjetja, ki se ukvarjajo z obveščanjem, obravnavati kot gospodarska podjetja s posebnimi družbenim nalogami in da morajo biti v njih namenjeni delodajalcev omejeni s pogoji, ki zagotavljajo dosledno uveljavljanje temeljnih pravic. Omejitve zadevajo tiste zahteve po neizogibni verodostojnosti informacij in moralni odkritosti mnenj, ki jih nalaga temeljna pravica državljana do obveščenosti. Zato je treba okrepiti jamstva za svobodo izražanja časnikarjev, ki so zadnji člen v procesu razširjanja informacije. Izdajatelji, lastniki ali časnikarji ne smejo misliti, da je obveščanje njihova last. Obveščanja ne smemo jemati zgolj kot tržno blago, temveč kot temeljno pravico državljana. Zato kakovosti informacij ali mnenj ni dopustno zlorabljati za povečevanje števila bralcev ali občinstva, pa tudi ne za povečevanje dohodkov od oglaševanja. Napak bi bilo, sporoča resolucija 1003, če bi sklepali, da so občila sama že javno mnenje ali da morajo nadomestiti funkcije, ki pripadajo oblastem ali ustanovam izobraževalnega ali kulturnega značaja, kot na primer šoli.

To bi nas pripeljalo do tega, da bi spremenili medije in časnikarstvo v oblast in nasprotno oblast (mediokracija), do tega torej, da občila in časnikarstvo ne bi bila zastopniki državljanov in predmet demokratičnega nadzora oblasti. Zato se pri opravljanju časnikarskega poklica ne smejo postavljati pogoji za objavljanje resničnih in nepristranskih informacij in odkritih mnenj, da bi ustvarili ali obli-

kovali javno mnenje. Saj je njihova upravičenost prav to, da uresničujejo temeljno državljansko pravico do obveščanja v okviru spoštovanja demokratičnih vrednot. V tem smislu je upravičeno poizvedovalno časnikarstvo omejeno z verodostojnostjo in poštenostjo informacij in mnenj ter je nezdružljivo s časnikarsko kampanjo, zasnovano na vnaprejšnjih pogledih in podrejeno splošnim koristim. (Svet Evrope, 1993)³

SKUŠNJAVE OBLASTI. SO MEDIJI BREZ NJIH?

Toda vrnimo se k zgodbi o samoomejevanju. Ko je bil boj za svobodo tiska končan, ko je torej oblast prostovoljno privolila v to, da javni nadzor brzda skušnjave, ki jih ponuja moč vladanja, je moralo miniti celo stoletje preden je tudi tisk spoznal, da je v prid poklicu, da ne zlorablja moči, ki jo je pridobil z novim položajem. Težava je, da je oblast pri tem nadvse voljna »priskočiti medijem na pomoč«, češ da je to edino naravno, saj je njena naloga varovati vse državljane. Kljub temu da se strinja s svobodo izražanja, ne zamudi nobene priložnosti, da ne bi skočila v prostor, v katerem lahko razširi svoj vpliv, in skomine po obvladovanju medijev je pravzaprav nikoli ne minejo, čeprav se je morala zaradi družbenih okoliščin prostovoljno odločiti za njihovo svobodo.

O tem, kako ukrotiti do škodljivosti pretirano moč medijev, so razprave po svetu v glavnem stekle šele po drugi svetovni vojni. Tako je, denimo, kar dve leti trajala debata v komisiji za svobodo tiska v Združenih državah, h kateri so pritegnili novinarje, strokovnjake, politike. Sklep je bil na videz dvoumen: svobodo tiska je treba spoštovati, potegniti pa je treba tudi meje.

Temeljna ideja je bila, naj se ljudje, ki se ukvarjajo z javno besedo, omejijo sami, in to prostovoljno. Ideja o samoomejevanju predpostavlja minimalno intervencijo oblasti samo v skrajnostih, ko gre za najvitalnejše dele javnega interesa. Ljudje, ki se ukvarjajo z javno besedo, se za to odločajo samostojno in prostovoljno sprejemajo norme zaradi spoštovanja načela: kdor laže in pogosteje uporablja pravico do javnega komuniciranja, mora pri tem čutiti sorazmerno večjo odgovornost za to, kar počne ali česar ne počne v svoji skupnosti.

³ Resolucija št. 1003 o etičnih načelih časnikarstva, parlamentarna skupščina Sveta Evrope, Strasbourg, julij 1993.

Kot piše srbski komunikolog Miroljub Radojković, je jasno, da že sama narava etične norme v novinarskih kodeksih in načelo samoomejevanja, to je prostovoljnosti, izključujeta poseganje države. Pogosto sicer sodijo, da je varstvo države dobrodošlo, ko gre za druge človekove pravice in svoboščine. Država je, na primer, dolžna zagotoviti pravico do lastnine, življenja, človeka dostojne razmere itd., ko pa gre za pravico do komuniciranja, je logika obrnjena. (...) Država se v ureditev medijev vključuje samo z zakonodajno dejavnostjo. Zakoni pa naj bi zajeli tiste stvari, ki jih kodeksi novinarske etike ne pokrivajo ali pa ne morejo sankcionirati. (Radojković, 1999: 12–13)

Sicer pa so sistem, ki državo oddaljuje od posegov v medije, hkrati pa v njih samih dviga zavedanje, da morajo sami zavarovati poklicne standarde, iznašli Švedi. Leta 1916 so sprejeli prvo verzijo tiskovnega etičnega kodeksa. Tega leta so potem novinarske hiše ustanovile še častno razsodišče – tiskovni svet. Ni naključje, da so svet ustanovili leta 1916. Med prvo svetovno vojno so se nekateri časopisi vključili v propagandno vojno kolesje in ugled časnikov je bil močno načet. Francija, Velika Britanija in Rusija so plačevale velikanske vsote antanti naklonjenim časopisnim hišam v protitež tistim, ki so bile že po tradiciji pronemške. Vse je klicalo po reorganizaciji in profesionalizaciji tiska. (Jigenius, 1998)

Samoomejevanje ni samocenzura – izvor druge je strah pred zunanjimi vplivnimi osebnostmi in oblastjo: novinarji že vnaprej odstranijo neprijetne dele lastnega besedila ali prispevka da bi se izognili posledicam neformalnih pristiskov. Samoomejevanje pa je zavestno in dogovorjeno dejanje znotraj medijev – namen ni izogibanje posledicam novinarskih prispevkov, ampak utrjevanje novinarske trdnjave tako, da si poklic ustvari tudi trdna pravila etike. Če se torej mediji sami – brez države – dogovorijo o temeljnih poklicnih merilih, so ta predvsem varstvo, ne kazni ali ovira svobodi tiska, četudi ni redko, da se na ta merila sklicujejo prizadeti posamezniki v tožbah proti medijskim hišam. Prav dejstvo, da se medijski ljudje sami dogovorijo o temeljnih novinarskega ustvarjanja in objavljanja, utrjuje njihovo vlogo.

Mediji pač živijo od denarja svojih porabnikov, zato je nujno, da jim ti zaupajo. Po svoje jim časopisi, radio in televizija, v novejšem času tudi internet, zagotavljajo, da je vse, kar jim ponujajo, resnično in da pri preverjanju informacij uporabljajo standarde, ki naj to tudi zagotovijo. Wayne Godsey, predsednik ameriške Radio Television

News Directors Association, je to zapisal takole: Pravice iz našega prvega amandmaja (tudi pravice radiodifuznih operaterjev) izvirajo iz ljudstva. Če mu nehamo služiti ali če *bo verjelo*, da smo mu nehali služiti, bodo naše pravice ogrožene. (Godsey, 1981: 32) Zaupanje v verodostojnost medija je temeljni pogoj za to, da bo tudi uspešen – v gospodarskem jeziku, da se bo tudi dobro prodajal. To je motiv, ki bi moral (in večidel pri tem tudi uspeva) k samoomejevanju spodbujati tudi lastnike in vodstva medijev.

Francoski preučevalec medijev Claude-Jean Bertrand s francoskega inštituta za tisk, danes najpogosteje citirani avtor o vprašanjih samoregulacije, se izrazu samoomejevanje rad izogne. Predvsem pravi, da je edino vprašanje, ki se pri tem odpira, vprašanje kakovosti medija. Kakovosten medij ponuja verodostojne informacije, ne manipulira z ljudmi in pri njem resnica ni žrtev v dirki za dobičkom. Kakšen je kakovosten medij? Po mojem, piše Bertrand, je to medij, ki se osredotoči na svojo vlogo javnega servisa:

- medij, ki najprej služi *državljanom* in šele potem oglaševalcem, delničarjem in lastnikom;
- medij, ki v privlačni obliki ponuja informacije *vsem skupinam* prebivalstva.

Mediji so danes zagotovo boljši kot kdaj prej, toda celo v najbolj industrializiranih demokracijah niso tako dobri, da bi civilizirani družbi zagotovili preživetje.

Temeljno vprašanje je potemtakem, kako medije izboljšati. Odgovori pa so različni.

V ZDA verjamejo, da bo vse opravila svoboda – torej trg. Rezultat: večina dnevnikov postaja vse bolj podobna mestnim stenčasom, z najmanj 60 odstotki reklam in kupom gradiv iz tiskovnih agencij. Dekadence v medijih Združenih držav (spomnite se procesa proti Simpsonu ali primera Levinsky) je ta model novinarstva uničila⁴.

V latinskih državah, nadaljuje Bertrand, verjamejo, da bo vse opravil *zakon*, ki ga podpira tudi sodstvo. Tako je, denimo, z zelo natančnim francoskim splošnim zakonom o tisku iz leta 1881. Toda deželni dnevniki v Franciji, ki do-

4 Napačno bi bilo domnevati, da v ZDA ni bilo razprave o novinarski odgovornosti. Edmund B. Lambeth piše, da je v osemdesetih letih 20. stoletja med člani Society of Professional Journalists potekala živahna razprava o kodeksu tega društva, predvsem o »aktivnem obsojanju« kršilcev, kar so leta 1985 tudi zavrnili, a dve leti pozneje vseeno sprejeli novo, zelo omiljeno obveznost, po kateri bo društvo spodbujalo časnikarje, naj se pridružijo v kodeksu zapisanim načelom, časnikarske publikacije in radiodifuzne operaterje pa spodbudilo, da sprejmejo odgovornost pri oblikovanju kodeksov etike v soglasju s svojimi zaposlenimi. (Lambeth, E. B., Časnikarstvo kot zaveza, zbirka Media, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1997.

sežejo tri četrtine prodaje vseh dnevnikov v državi, so zelo povprečni. Kar zadeva francoske elektronske medije pa je bila od leta 1945 naprej sprejeta vrsta zakonov o RTV, a se je pokazalo, da so vsi nezadovoljivi, razen tistega iz leta 1982, s katerim se je država odpovedala monopolu nad radiotelevizijo in jo spustila na trg.

Trg je torej nepogrešljiv, a kakovosti sam po sebi še ne more zagotoviti, zakonodaja pa je potrebna (celo v ZDA se ves čas sklicujejo na zakon), toda tudi ta ne more zagotoviti kakovosti (poglejte, kaj se je dogajalo v Sovjetski zvezi), hkrati pa utegneta biti oba – trg in zakonodaja – nadvse nevarna. Tukaj se pokaže potreba po tretji sili – medijski etiki. Pravim: medijska etika, kar ni povsem isto kot samoomejevanje.

Družbeno komuniciranje je preveč pomembno, da bi ga prepustili samo profesionalcem. Navsezadnje pripadata svoboda govora in svoboda tiska vsej javnosti. Etičnost pomeni dobro služenje javnosti – to je temeljna zahteva. Z dobrim servisiranjem javnosti pa novinarji pridobijo podporo, ki jo potrebujejo, da se lahko upirajo političnim in finančnim pritiskom. Raziskave javnega mnenja kažejo, da javnost čuti, kdaj jo mediji vlečejo za nos in izrabljajo. Ne glede na to, ali je tako stališče upravičeno ali ne, vzeto politično je nevarno. Da bi demokracija preživela, je treba najti ustrezno zdravilo. Rešitev, ki naj medije prepriča o potrebi po etičnosti, pa ni samoomejevanje, ampak medijska odgovornost. (Bertrand, 1999)

Claude-Jean Bertrand torej ne prisega na samoomejevanje, (»Sem proti samoomejevanju«, je izrecno zatrdil na 38. novinarskem večeru v ljubljanski Galeriji Škuc), ampak meni, da je treba vzpostaviti sistem, ki krepi odgovornost medijev in kakršen v nepovezanih posamičnih oblikah sicer že obstaja.

BERTRANDOV SISTEM ODGOVORNOSTI MEDIJEV (SOM)⁵

Claude-Jean Bertrand pravi, da je sistem odgovornosti medijev (*Media Accountability System* – MAS) vsaka nevladna dejavnost, ki jo uvajamo, da bi se mediji zavedeli po-

⁵ Marjan Sedmak si je v knjigi *Mediji, etika in deontologija* ob izrazu *Media Accountability System* vzel malo več prevajalske svobode in izraz prevedel z »družbena odgovornost občil«. Mateja Verhovčak je v diplomskem delu (FDV) izraz prevedla kot sistem medijske odgovornosti. Po posvetih z jezikoslovci se mi je zdelo, da izraz sistem odgovornosti medijev bolj ustreza, saj natančneje opredeljuje nosilce te odgovornosti – torej medije.

treb in želja javnosti, in ki ponuja poti, da bi mediji lahko ugotovili, koliko te potrebe javnosti tudi zares zadovoljujejo. SOM (MAS) deluje tako preko posameznikov kot preko skupin, v okviru dolgoročnih ali kratkoročnih procesov.

Po Bertrandu je začelo v devetdesetih zanimanje za medijsko etiko povsod v Zahodni Evropi naraščati. V domala vseh državah imajo splošno sprejete kodekse, ki so najpogostejše nastali na pobudo sindikatov ali tiskovnih svetov, nikoli pa zaradi zunanjega pritiska.

Sistem odgovornosti medijev pozna vrsto koristnih prijemov, ki nenehno delujejo kot etična korekcija ravnanja časnikarjev in jih je, vsaj nekatere, mogoče vključiti v delo uredništva. Marjan Sedmak jih takole povzema v zborniku *Mediji, etika in deontologija*:

- obvezni stolpci s popravki napak;
- rubrike za in proti, posvečene javni razpravi o pomembnih družbenih zadevah;
- pisma bralcev, poštni nabiralniki, odprti telefoni, v času računalnikov pa elektronska pošta, ki omogoča takojšen odziv na pripombe bralcev, poslušalcev in gledalcev;
- vprašalniki, naslovljeni na osebnosti, ki so predmet poročanja; takšne vprašalnike, ki sprašujejo o skrbnosti in poštenosti poročanja, uporablja na primer GLOBO iz Rio de Janeira;
- »hišna« kritika, interne skupine, redakcijski sestanki, komisije za ocenjevanje vsebine (kakršne so japonski dnevniki uvedli že v dvajsetih letih, da bi odkrivali morebitne kršitve etike v lastnem časniku);
- poročanje o stanju občil; poročanje, ki naj s kritičnim očesom spremlja razvoj na medijskem področju; redni stolpci ali oddaje, posvečeni občilom;
- nadzor kakovosti na okroglih mizah in delavnicah, posvečenih žgoči medijski politiki;
- v Franciji delujejo tudi »sociétés de rédacteurs«, združenja časnikarjev, ki so lastniki delnic podjetja, v katerem delajo (recimo *Le Monde*); redkeje »sociétés de lecteurs«, združenja bralcev, ki so lastniki takšnih delnic;
- združenja porabnikov (tiska ali radiodifuznih storitev);
- spraševanje javnega mnjenja;
- paneli občanov, posvečeni medijski problematiki, in okrogle mize časnikarjev in bralcev;
- »monitoring«, spremljanje občil;
- redakcijski ombudsman, ki mu daje plačo časnik ali radiodifuzna ustanova, da se ukvarja s pritožbami javnosti;
- »trener za etiko«, ki naj deluje v samem uredništvu kot

svetovalec, podobno kot deluje lektor;

- vključevanje predstavnika občanov v uredniški odbor;
- »častniki za zvezo« med občili in tistimi poklicnimi skupinami, s katerimi prihaja tisk pogosto v navzkrižje (na primer s pravosodjem, policijo, zdravniki);
- lokalni tiskovni sveti, kjer se predstavniki lokalnih občil srečujejo s predstavniki lokalnega javnega življenja;
- regionalni in vsedržavni tiskovni sveti, katerih naloga je tako razpravljati o kršitvah etike kot tudi braniti svobodo tiska;
- publicistika, posvečena občilom, domača in prevodna literatura;
- in seveda, kot krona vsega, kodeksi poklicne deontologije, častna razsodišča in tiskovni sveti. (Sedmak, 1996: 58–59)

Že bežen pogled na opisane oblike pokaže, da gre za samoomejitvene prijeme. Mediji se zanje odločajo sami, brez pritiska politike ali kapitala, da bi tudi navzven pokazali pripravljenost za utrjevanje lastne odgovornosti v procesu obveščanja. Znova je treba ugotoviti: pripravljenost medijev, da sami, pa tudi s predstavniki javnosti, redno preverjajo lastno početje, ni kakšna altruistična poteza njih samih oziroma njihovih vodstev, ampak jih k temu sili preprosto dejstvo, da morajo trgu prodajati dobro blago. Novica, ki se pokaže za ponaredek, laž ali veliko površnost, zbija voljo občinstva, da bi še naprej kupovalo pri istem proizvajalcu. Vsem vzvišenim mislim o poslanstvu novinarskega poklica navkljub se je namreč treba zavedati, da gre za preprosto verigo izdelek - prodajalec - kupec, pa čeprav mediji proizvajajo na videz neotipljive izdelke – informacije. Večkrat ponovljeno ponujanje slabega izdelka pa na koncu odvrne tudi kupce, ki so se morda prej še zanašali na bleščečo embalažo. Tako smo vse bliže Bertrandovi trditvi, da se pravzaprav sploh ne pogovarjamo o samoomejevanju, ampak predvsem o kakovosti medijev – te pa da ni, če sami ne preverjajo kakovosti skupaj s porabniki. Preverjanje kakovosti znotraj založniških hiš, ki ga opravljajo notranji ljudje, je dobro, preverjanje z uporabniki vred je boljše.

Claude-Jean Bertrand je tudi ugotovil, da tudi v evropskih državah, kjer je po njegovem novinarska etika še najboljše zavarovana, položaj še zdaleč ni idealen. Vendar pa hkrati pravi, da so evropski tiskovni sveti ustanove sistema odgovornosti medijev, na katere je Stara celina lahko ponosna. Skoraj polovica vseh tiskovnih svetov, ki jih premore svet, je v Evropi: od 18 držav v Zahodni Evropi jih ima tiskovne svete trinajst – če priključimo še Ciper in

Turčijo, celo petnajst, medtem ko je takih teles (izvirnih, ki opravljajo delo dejansko neodvisno) na vsem svetu samo štiriintrideset.

Po Bertrandovem mnenju je stara celina tako »napredna« zato, ker je pač regija, kjer medijska svoboda prevladuje, poleg tega pa evropski mediji niso do konca skomercializirani, kakor recimo ameriški, in pretežno še vedno ohranjajo idejo o medijih kot javnem servisu. (Bertrand, 1999)

KODEKSI POKLICNE ETIKE IN SANKCIJE OB NESPOŠTOVANJU NJIHOVIH DOLOČIL

NAJ VISI!

»Jimmy ima osem let. Je iz tretje generacije zasvojenec s heroinom, duševno prezgodaj dozorel otrok s peščenimi lasmi, žametno rjavimi očmi in sledovi igle, ki je prebadala nežno otroško kožo njegovih rjavih rok.« (Cooke, 1980) Tako se začena v srce segajoča reportaža novinark *Washington Posta* Janet Cooke. Zanj je 13. aprila 1981 dobila Pulitzerjevo nagrado, le dva dni zatem pa je morala priznati, da si je osemletnega zasvojenca in njegovo zgodbo kratko malo izmislila. Nikakršnega kodeksa ne potrebujemo, da nje- no početje prepoznamo kot poklicno nedopustno.

Kako pa bi, denimo, ravnali naši novinarji in založniki, če bi se pripetila zgodba, kakršno v knjigi *Časnikarstvo kot zaveza* opisuje Edmund B. Lambeth?

»V mestu Michigan City v zvezni državi Indiana so prijeli pomočnico ravnatelja višje šole – imenujmo jo Joy Calder – z obtožbo, da je kradla po trgovinah. Trdili so, da je vtaknila v torbico gnjat za 15 dolarjev in je pri blagajni ni plačala. Ray Moscovitz, ki je bil tedaj urednik časnika *Michigan City News Dispatch*, se je najprej odločil, da bo o tem objavil posebno poročilo, ne le vest med običajnimi rutinskimi policijskimi novicami. Razlog: oseba, ki naj bi bila dejansko odgovorna za disciplinske zadeve in bi morala biti učencem za vzor, je bila obdolžena, da je kršila zakon. Skupnost mora biti o takšnih dogodkih obveščena.

Rahločutni poročevalec, ki je dobro poznal Calderjevo, je hotel pri njej sami preveriti, ali se je tatvina sploh zgodila. Hotel je namreč pojasniti, zakaj mora časnik objaviti poročilo. Med njegovim obiskom je Calderjeva povedala, da jo je tako hudo sram, da bo naredila samomor, če bodo o dogodku poročali. Po kratkem pogovoru je vzela plašč in poročevalca, ki je bil pretresen zaradi silovitosti njene depresije, pustila samega. Moscovitz je občutil, kar občutijo mnoga človeška bitja, ko se srečajo s tako dilemo: potrebo po dodatnih informacijah. Prijatelji Calderjeve so Moscovitzu povedali, da so tudi sami slišali govorice o samomoru, in to je Moscovitza prepričalo, da Calderjeva dejansko načrtuje usodno dejanje.

Ko se je *News Dispatch* zaradi dogodka obrnil na šolske oblasti, še niso vedele za aretacijo upraviteljeve pomočni-

ce, a so žensko takoj nato suspendirale. Moscowitz se je pozneje spominjal: »Poročila seveda nismo mogli potlačiti za vedno, sklenili pa smo, da ga ne bomo natisnili, dokler Calderjeva čustveno ne bo spet pri sebi. Minil je teden, in ko so se govorice o aretaciji razširile po našem mestu, ki ima 37.000 prebivalcev, so se začeli klici v uredništvo. Med drugim so nas imenovali tudi ljubitelje črncev (Calderjeva je Afroameričanka, poročevalec, ki jo je obiskal, pa tudi).«

Dvajset dni pozneje si je Calderjeva čustveno opomogla in na sestanku šolskega sveta odstopila. *News Dispatch* je objavil poročilo o kraji v trgovini v okviru poročila o sestanku šolskega sveta. Spoznali so jo za krivo in obsojena je bila na dvajset do trideset dni dobrodelne službe skupnosti. »Dodatna zgodba o njenem odstopu po mojem mnenju ni bila potrebna in bi ji povzročila dodatno čustveno škodo,« je zapisal Moscowitz.

Njegovo videnje dejstev ga je pripeljalo do prepričanja, da bi takojšnja objava poročila povzročila Calderjevi tako hudo čustveno škodo, da bi poskušala narediti samomor. S tem se niso izognili poročanju o resnici, marveč so ga samo odložili. Pri merjenju in tehtanju so nujnosti, da se izognejo zlu, dali prednost pred takojšnjo objavo informacije. Moscowitz se je postavil po robu tako tistim, ki so ga napadali zaradi prikrivanja, kot tudi tistim, ki so hoteli, naj ne objavi ničesar.« (Lambeth, 1997: 56–57)

Najprej opozorilo – čeprav je bil primer resničen in je doživel tudi sodni epilog, Lambeth tudi zdaj, po tolikem času, ne omenja pravega imena storilke, saj bi ji obnavljanje zgodbe v knjigi, ki je precej trajnejše blago kot časopis, lahko škodilo tudi potem, ko je že odslužila kazen za dejanje, ki se ni več ponovilo. Znova bi lahko odprlo stare rane, žensko pa morda še enkrat izpostavilo zasramovanju okolice. Če se spomnite primera iz uvoda k tej knjigi, slovenski novinar pri navajanju imen ljudi, ki jim ni bil dokazan nikakršen prekršek ali kaznivo dejanje, ni bil tako tenkočuten.

Primer Calderjeve sicer odpira vrsto vprašanj. Najprej: ali je zares dovolj, da novinarji po nekakšnem lastnem naravnem občutku presojujejo, kaj je primerno za objavo. Zagotovo jim je pri tem lahko v precej trdno oporo kodeks poklicne etike, že zato, ker ponuja okvire razmišljanja. Toda ravno za to tudi gre – ponuja samo okvire – ne pa natančnih zapovedi in prepovedi, po katerih bi lahko novinarji, uredniki in založniki kot v kakšnem priročniku našli rešitev za vsak položaj posebej. Če bi bil urednik Moscowitz poklicna merila jemal mehanično, bi bil moral članek ob-

javiti takoj, kajti po merilih malega mesta je bila Calderjeva javna osebnost. V vseh medijskih kodeksih po svetu veljajo zanje drugačna pravila kot za zasebnike, ki jih pred oči javnosti naplavijo morebitna nesreča, izpostavljeno dejanje ali kaj drugega, sicer pa so skriti v množici. Toda Moscowitz je presodil, da so okoliščine iz Calderjeve naredile enako ranljivo osebo, kot so ljudje iz množice povprečnežev, ki se v svetlobi javne pozornosti ne znajdejo najbolje, in je objavo poročila zadržal. Torej je treba ravnati v skladu s kodeksom, a pri tem upoštevati okoliščine, v katerih se je kak dogodek zgodil.

NOVINARSKI KATEKIZEM

V novinarskih vrstah se pogled na poklicne kodekse razteza od popolnega odklanjanja preko malce nejevoljnega sprejemanja njihovih načel do popolnega odobravanja. Tisti, ki tako zapisana merila in pravila odobravajo, menijo, da je bolje, če so okviri jasni vsem in je kodeks lahko ne le bič, ki visi nad avtorjem prispevka, ampak tudi njegova obramba, saj se lahko novinar, ki se dosledno drži poklicnih etičnih meril, v obrambi vselej sklicuje nanje.

Leta 1995 so na univerzi v Tampereju opravili raziskavo v 26 članicah Sveta Evrope oziroma opazovalkah v tem telesu. Med drugim so tudi spraševali, kako in na čigavo pobudo so v teh državah sprejemali kodekse poklicne etike. Pri tem so našli pet različic, ki jih povzemam po Miroljubu Radojkoviću:

- države, kjer so kodekse sprejemali *novinarji in novinarska združenja*; to je osemnajst držav (med njimi je tudi Slovenija, op. g. b.), kjer so delo opravili novinarji in njihova poklicna združenja;
- kodekse so sprejemali *tiskovni sveti*. Tako je v petih evropskih državah: Avstriji, Luksemburgu, Turčiji, Nemčiji in Veliki Britaniji;
- kodeks so sprejeli *novinarji in njihova združenja in založniki* (lastniki) medijev; torej dva partnerja – delodajalci in zaposleni v medijih. Primeri: Belgija, Norveška, Grčija in Švedska;
- najredkejši je primer, ko so kodekse skupaj sprejeli *novinarji, njihova združenja in država*, to se je zgodilo samo na Danskem;
- pa še peta možnost, ki so jo uporabili na Nizozemskem (pri enem od dveh kodeksov) in na Češkem. Njihova združenja so se odločila *prevzeti zadnjo verzijo Kodeksa novinarske*

etike Mednarodne novinarske federacije - IFJ (iz leta 1986). Besedilo so samo prevedli in ga uporabljajo kot lastni kodeks novinarske etike. (Radojković, 1999, 15–16)

Kodeks slovenskega društva in sindikata novinarjev, ki ga je leta 1991 najprej sprejela skupščina društva, novinarski sindikat pa ga je pozneje potrdil tudi kot svoj kodeks poklicne etike in sprejel tudi pristojnosti skupnega častnega razsodišča, je povzetek izkušenj nekaterih evropskih kodeksov. Na njegovo vsebino pa je najbolj vplival kodeks nemškega tiskovnega sveta. Tudi dobro desetletje po sprejetju slovenskega kodeksa večina novinarjev pa tudi zunanjih strokovnjakov misli, da je kodeks dobra podlaga za utrjevanje poklicne etike in mu čas ni škodil.

Posebna skupina, ki se je lotila razprave o kodeksu, se je strinjala, da ga kaže dopolniti samo v nekaterih členih, pri katerih se je v praksi pokazalo, da so ovira novinarskemu poklicu. Takšno je, na primer, določilo o avtorizaciji, ki pravi, da je »intervju neoporečen, ko je prizadeti odobril končno verzijo«. V praksi se je pokazalo, da nekateri novinarjevi sogovorniki institut avtorizacije izrabljajo za dodajanje povsem novih dejstev in misli ali brisanje preveč drznih izjav, sicer v objavo ne privolijo. S tem nastaja svojevrstna blokada, ki je ni zakrivila novinarjeva malomarnost, ampak intervjuvančeva nečimrnost in (ali) samocenzura. Preširoko je zastavljeno tudi določilo, da je novinar dolžan varovati poslovno skrivnost. Toda na splošno je kodeks dobro prestal preskuse časa.

MÜNCHENSKA DEKLARACIJA

Čeprav so prvi kodeksi medijske etike nastali že v drugem desetletju dvajsetega stoletja, je na mnoge današnje (zlasti v Vzhodni Evropi) močno vplivala *Münchenska deklaracija*, ki so jo 24. in 25. novembra 1971 sprejeli predstavniki sindikatov in novinarskih federacij v šestih državah tedanje Evropske gospodarske skupnosti. Zanimivo, da danes prav v državah, od koder so bili podpisniki *Münchenske deklaracije*, zanjo skoraj ne vedo več, a že zaradi pomena, ki ga je imela za nastajanje poznejših kodeksov, je prav, če jo objavimo v celoti.

PREAMBULA

Pravica do informiranja in svobodno izražanje in kritika so med temeljnimi svoboščinami vsakega človeškega bitja.

Iz pravice javnosti, da je informirana o dogodkih in mnenjih, izhaja vrsta dolžnosti in pravic novinarjev.

Odgovornost novinarjev do javnosti je pomembnejša od vsake druge odgovornosti, še posebej od odgovornosti do delodajalcev in javnih oblasti.

Poslanstvo informiranja nujno vsebuje omejitve, ki jih sprejemajo novinarji sami. To je tudi cilj na tem mestu formulirane Deklaracije o dolžnostih.

Toda novinarji lahko te dolžnosti pri ukvarjanju s poklicem dejansko spoštujejo le, če so uresničene tudi razmere poklicne neodvisnosti in poklicnega dostojanstva. To je cilj Deklaracije o pravicah.

DEKLARACIJA O DOLŽNOSTIH

Bistvene obveznosti novinarja, ki zbira, prireja in komentira novice, so:

1. da spoštuje resnico zaradi pravice javnosti, da jo spozna, ne glede na posledice, ki bi ga/jo doletele;
2. da brani svobodo informiranja, komentarja in kritike;
3. da sporoča samo dejstva iz njemu/njej znanega vira; da ne zamolči bistvenih informacij in ne spreminja besedil in dokumentov;
4. da pri pridobivanju novic, fotografij ali dokumentov ne uporablja nečestnih metod;
5. da spoštuje zasebnost drugih ljudi;
6. da popravi vsako informacijo, za katero se pokaže, da ni točna;
7. da spoštuje poklicno skrivnost in ne izdaja vira zaupnih informacij;
8. da upošteva, da so huda kršitev novinarskega poklica tale dejanja: plagiat, blatenje, klevetanje, neutemeljene obtožbe, sprejemanje podkupnine v kakršni koli obliki, pa naj jo vzame za objavo ali za prikrivanje informacije;
9. da nikoli ne pomeša novinarskega poklica s poklicem prodajalca oglasov ali propagandista in da zavrača vse neposredne in posredne zahteve oglaševalcev;
10. da se upre vsakemu pritisku in da uredniške ukaze sprejema samo od pristojnih ljudi iz uredništva.

Novinar, ki hoče biti vreden tega poklica, bo čutil dolžnost, da se dosledno drži naštetih načel; v okvirih zakonov vsake od držav bo, ko gre za poklic, spoštoval le pristojnost svojih kolegov, zavrnil pa vsako vmešavanje vlade ali katere koli druge instance.

DEKLARACIJA O PRAVICAH

1. Novinarji imajo pravico do prostega dostopa do vseh virov informacij, pa tudi do svobodnega raziskovanja vseh dogodkov, ki vplivajo na javno življenje. Zato je mogoče skrivnosti, ki zadevajo javne ali zasebne posle (povezane z javnim življenjem), pred novinarji zapreti le v izjemnih primerih in z jasno prikazanim motivom.
2. Novinar ima pravico zavrniti podrejanje čemur koli, kar bi bilo v nasprotju s politiko organa informiranja, katerega sodelavec/sodelavka je, ali kar je navedeno v njegovi pogodbi o zaposlitvi in jasno zajeto v splošni politiki medija.
3. Novinarja ni mogoče prisiliti k poklicnemu dejanju, ki bi bilo v nasprotju z njegovim/njenim prepričanjem ali vestjo.
4. Uredništvo mora biti informirano o vseh pomembnih odločitvah, ki bi lahko vplivale na življenje v podjetju. Vselej pa se je treba posvetovati z njim/njo pred odločitvami, ki zadevajo uredništvo samo, t. j. zaposlovanje, odpuščanje, restrukturiranje in napredovanje.
5. Novinar ima glede na svojo odgovornost in funkcijo pravice ne le do ugodnosti, ampak tudi do individualne pogodbe z delodajalcem, ki mu/lji zagotavlja materialno in moralno varnost pri delu, pa tudi do mesta v plačilnem sistemu, ki ustreza njegovemu/njenemu socialnemu položaju in mu zagotavlja njegovo/njeno ekonomsko neodvisnost. (Cornu, 1997)

EN KODEKS OD ARKTIKE DO ANTARKTIKE

Znan je tudi predlog, da bi povzeli temeljna načela evropskega novinarstva in po njih pripravili skupni evropski medijski kodeks ter pri tem uvedli institucijo skupnega evropskega medijskega ombudsmana, ki naj bi deloval pod okriljem Sveta Evrope. Čeprav sicer res obstaja tako imenovano trdo jedro novinarskih načel, ki je profesiji skupno, kjer koli jo že opravljamo, prinaša ta zamisel tudi obilo pasti. V malem okolju, kjer se vsi poznajo, delujejo nekatera načela povsem drugače kot na nacionalni ravni (spomnite se »primera Calder«). Zamisel o skupnem evropskem kodeksu ni nastala v medijskih vrstah, ampak med politiki, tudi zato, ker je njihovo zasebno življenje zaradi razmaha rumenega tiska vse manj skrito. Kako težavno bi bilo utiriti splošna evropska načela, pa kaže neuspešno dogovarjanje o tem, kako nekatera etična merila vgraditi tudi v prispevke, objavljene na svetovnem spletu.

Kako problematična je šele zamisel, da bi pripravili globalni medijski kodeks. Takole piše lord Wakeham, nekdanji predsednik britanske pritožne komisije za tisk: Vse od

ustanovitve leta 1991 se britanska pritožna komisija za tisk (*Press Complaints Commission*) zaveda pomembnosti izmenjave informacij in zamisli s podobnimi organizacijami v tujini. Prednosti so očitne – ne samo, da je s skupnimi močmi lažje spodbujati samoregulacijo tiska, kjer je ta nezadostna, ampak je mreža podobno mislečih organizacij lahko v pomoč tudi pri odvrčanju od poskusov omejevanja pravice tiska, da sam uravnava svoje delovanje. Takšna je bila filozofija Svetovne zveze tiskovnih svetov (WAPC) ob ustanovitvi leta 1992. Njen statut govori o varovanju in promociji medijske svobode in podpiranju institucij tiskovnih svetov. Mislili bi si, da bodo ti smotri po osmih letih imeli vsaj kakšne praktične posledice, vendar jih, na žalost, nimajo. Svetovna zveza tiskovnih svetov ni samo daleč od tega, da bi si prizadevala za promocijo samoregulacije tiska, ampak je že zelo blizu temu, da zbuja nezaupanje v samo zamisel o tem. Utegne se celo zgoditi, da bo prav sama ogrozila smoter, ki naj bi ji bil najbolj svet – medijsko svobodo. Vzrokov za to je več. Svetovna zveza tiskovnih svetov je zašla v slepo ulico z nepraktično in nevarno zamisljo, da bi prepričala svoje članice, naj sprejmejo globalni novinarski kodeks, ki bi ga po možnosti nadzoroval Svetovni tiskovni svet. Zdrava pamet nam pravi, da take zamisli niso uresničljive in so celo v nasprotju z deklaracijo same Svetovne zveze tiskovnih svetov iz Kuale Lumpurja, ki vztraja, da mora samoregulacija temeljiti na lokalnih kulturah. Še pomembneje je, da bi taki nevarni načrti v očeh zakonodajalcev utegnili diskreditirati idejo samoregulacije. Pa še en argument je: če bi sestavili globalni novinarski kodeks, bi avtoritarni režimi njegova določila z lahkoto zlorabljali za zatiranje svobode izražanja. Svetova zveza tiskovnih svetov kljub svojemu poslanstvu ni prav veliko storila za promocijo samoregulacije po svetu. V sedanje članstvo Svetovne zveze tiskovnih svetov pa je vključenih nekaj svetov, ki niso neodvisni in so iz držav, v katerih ni medijske svobode. Svetovna zveza tiskovnih svetov njihovo sodelovanje upravičuje z argumentom, da to pomaga promociji medijske svobode v teh državah. Vendar ni dokaza, da se taka politika obrestuje. Nevarno pa je tudi to, da vključevanje zakonitih teles, ki so instrumenti države, zamegljuje koncept resnično neodvisnega tiskovnega sveta. Zaradi teh razlogov je britanska pritožna komisija za tisk spoznala, da je njeno članstvo v Svetovni zvezi tiskovnih svetov vse bolj v neskladju z njenimi načeli, in se mu je letos februarja odpovedala. (Wakeham, 2000)

HRBTENICA KODEKSOV

Sistematična primerjava obstoječih kodeksov (zadržimo se spet samo pri evropskih) pa vendarle pokaže precej stičnih točk in skupnih načel. Po Radojkoviću jih lahko združimo v šest skupin:

1. Odgovornost do javnosti/občinstva

To načelo navadno opisujejo takole: informacije morajo biti resnične, različne in pluralistične, viri preverjeni, napake popravljene, odločitve tiskovnega sveta pa spoštovane in objavljene.

Drugi vidik opisujejo z izrazi: jasnost in nedvoumnost informacij, kar dosežemo z ločevanjem dejstev in mnenj, novic in komentarjev.

Poleg tega obstaja zahteva, da je treba spoštovati pravice občinstva/javnosti – s tem da mediji podpirajo demokracijo, uresničujejo pravico do izražanja mnenj, komentarja, kritike (državljanov), do javnega mnenja.

Posebej obravnavajo odgovornost novinarja kot oblikovalca javnega mnenja in to se v kodeksih izraža takole: ne sme biti diskriminacije raznih družbenih skupin glede na raso, spol, narodno in versko pripadnost.

2. Odgovornost virov informacij in sporočevalcev obvestil

To načelo pojasnjujejo s poštenim zbiranjem in objavljanjem informacij. Izrazi: poštena sredstva pri pridobivanju informacij, spoštovanje izdajateljskih pravic in pravic citiranja, upoštevanje embarga, pravice vira informacije, da njeno pravilnost preveri in popravi pred objavo, in prepoved žaljenja in klevetanja.

Drugi vidik zadeva zaščito integritete vira informacij. Pri tem uporabljajo tele izraze: spoštovanje zasebnosti, poklicne skrivnosti, posebna občutljivost pri poročanju o kriminalnih dejanjih in spoštovanje načela nedolžnosti, dokler krivda ni dokazana s sodbo.

3. Odgovornost do države

Evropski kodeksi govorijo o tem le na kratko, in to je v skladu z zmanjševanjem vloge države v javnem komuniciranju. Najpogostejši sta dve formulaciji: dolžnost spošto-

vati zakon in varstvo nekaterih vitalnih državnih interesov, ki jih določa ustava.

4. Odgovornost do delodajalcev

Za naše novinarje, ki so v tranzicijo pripluli iz samoupravne dobe, ko so sebe jemali kot delodajalce, je to *terra incognita*. Toda treba je reči, da tudi v evropskih kodeksih to ni ravno zelo dodelana vrednota – norma. Pozna jo le nekaj kodeksov in jo določa takole: prepoved, da bi novinarji položaj izrabljali v lastno korist, spoštovanje dogovorjenih pravil na delovnem mestu in prepoved ponujanja istega izdelka več založnikom. Toda to načelo postaja pomembno prav v naših razmerah. Mnogi mladi novinarji odkrito priznavajo, da si prizadevajo postati voditelji oddaj ali uredniki rubrik predvsem zato, da bi si pridobili korist – darila, potovanja, delež od reklam itd. Divja privatizacija medijev je prinesla tudi to, da pravil o delovnem mestu in delovnem razmerju sploh ni. Delo na črno se je razširilo preko vseh meja, malo novinarjev sploh ima pogodbe o delu, pravila pa narekujejo delodajalci.⁶

5. Varstvo poklicne integritete pred vmešavanjem od zunaj

Po pogostosti in obsegu je to drugo najbolj dodelano načelo v evropskih kodeksih. Gre za obrambni mehanizem, samoregulacijo, s katero se novinarji distancirajo od tistih, ki ogrožajo svobodo njihovega dela.

Prvi vidik se nanaša na splošne pravice in prepovedi: na nespregledanje podkupnine in drugih privilegijev, pravico do svobodnega novinarskega izražanja in raziskovanja. Sem sodijo tudi določila o svobodi kritike in dostopa do vseh virov informacij.

Drugi vidik je varstvo pred javno oblastjo, enim od tradicionalnih sovražnikov svobode tiska. Pri tem uporabljajo izraze: novinar se bojuje proti cenzuri, zavrača vmešava-

⁶ Miroljub Radojković pri tem ocenjuje položaj v Srbiji. Nekateri pojavi so bolj značilni za tamkajšnje medijsko okolje, v Sloveniji pa jih v tako drastični obliki k sreči ni. Toda nekateri od teh pojavov – delo svobodnih novinarjev brez pogodb, delodajalci, ki zlasti zunanje sodelavce ohranjajo v najtrši obliki meznega razmerja itd., niso tuji niti slovenski praksi. Na drugi strani pa je, v primerjavi s Srbijo, položaj pri nas povsem drugačen, ko gre za pridobivanje osebnih koristi zaradi novinarskega statusa: ne rečem, da morda takih primerov ni, pač pa je veliko ostrejši problem to, da lastniki ali uprave novinarje silijo, naj si za potovanja, posamezne prispevke ali projekte sami najdejo sponzorje, v manjših medijih pa tudi k temu, da opravljajo hkrati novinarsko in trženjsko dejavnost.

nje oblasti v svoje delo, ima pravico do zaščite vira informacij. Varstvo vira informacij je visoko na novinarski vrednostni lestvici, kajti le tako je mogoče priti do ekskluzivne informacije. To pa je pogosto v nasprotju s pravico države, da preprečuje in preganja kriminalna dejanja, zato zakonodajne oblasti zelo skrbno precizirajo, v katerih primerih je novinarju dopuščeno prikriti vir informacij, v katerih pa ga mora odkriti ali celo obvezno prijaviti policiji (če, na primer, izve, da pripravljajo teroristične ali kriminalne akcije).

Naslednja prвина je varstvo pred delodajalci in trženjskimi službami oziroma sponzorji. Evropski kodeksi torej spoznavajo, da neodvisnost novinarskega poklica ogroža denar. O tem govorijo takole: novinar ima pravico, da naloge ne opravi zaradi ugovora vesti, prav tako pa pravico, da zavrne delo, ki je v nasprotju z etičnim kodeksom (ne pa, da ga pri tem zakon varuje pred ukazi urednika, naj napiše komentar proti komur koli), ali naročilo, ki je v nasprotju z založniško politiko.⁷ Zanimiva pa je zadnja formulacija, ko gre za medijski trg, ki ga ureja zakon. Vsak novinar ima izbiro: izbere lahko medij, s katerega uredniško politiko se strinja, prav tako pa mu je prepuščena svobodna izbira, da ga zapusti, če uredniško politiko spremeni. To se ujema z idejo pluralizma uredniških politik in njihovo konkurenco.⁸ Seveda pa v primerih, ko takšnih medijskih trgov ni ali vsaj ne delujejo svobodno, tudi možnosti izbire kot etičnega dejanja ni. Pri tem evropski kodeksi govorijo tudi o pravici novinarja do poštenega zaslužka in pravici odločanja.

Evropski kodeksi zato zelo podrobno navajajo, da se mora novinar bojevati proti koncentraciji lastništva (čeprav so njegove možnosti na tem področju zares neznatne) in da mora spoštovati dosledno ločevanje propagandnih in uredniških vsebin časopisov oziroma programov.

6. *Varstvo statusa in enotnosti novinarskega poklica*

V novinarskih kodeksih vztrajajo pri enotnosti novinarjev, saj se z njo povečujeta njihova pogajalska in obrambna moč.

Temeljna zahteva je varstvo novinarskega statusa. Določajo ga: dolžnost braniti čast profesije, spoštovanje kodeksa novinarske etike, nesprejemljivost ukvarjanja z novinarstvom hkrati z opravljanjem drugega poklica. Zadnje formulacije v naših (srbskih v času Miloševića, op. G. B.)

⁷ To je v Sloveniji deloma že urejeno z medijskim zakonom.

⁸ Tudi to je urejeno v slovenskem zakonu o medijih, ki zahteva, da je programska (vsebinska) zasnova medija del delovne pogodbe z novinarjem.

razmerah v naših kodeksih sicer ne najdemo, prav lahko, da je tudi nesprejemljiva v razmerah, ko je treba preživeti.

Druga prвина je varstvo solidarnosti znotraj novinarskega poklica. Določajo ga: izogibanje plagiatorstvu, spoštovanje avtorskih pravic, sporazumna privolitev v pošteno konkurenco in spoštovanje poklicne organizacije, ki ji novinarji in založniki pripadajo. (Radojković, 1999: 17-20)

RADIO IN TELEVIZIJA: ZAKON ALI KODEKS?

Posebno poglavje so kodeksi v elektronskih medijih. Že zato, ker je vplivnost teh medijev bistveno večja, saj dosegajo precej več občinstva kot tiskani, poleg tega pa je, zlasti pri televiziji, učinek novice takojšen in precej močnejši kot učinek prispevka v časopisu. Do česa to lahko pripelje, opozarja francoski sociolog Pierre Bourdieu na primeru stavke dijakov leta 1986: kaže nam, kako lahko novinarji ob vseh dobrih namerah, nedolžnosti in naivnosti, ko dopustijo, da jih vodijo lastni interesi, predpostavke, osebne kategorije zaznavanja in nezavedno pričakovanje, proizvedejo učinke nekakšne stvarnosti in učinke v stvarnosti, kakršnih nihče ni želel, in ki imajo lahko tudi katastrofalne posledice. Novinarji so imeli pri tem primeru v zavesti še maj 1968 in so se bali, da ne bi prezrli morebitnega »novega leta 1968«. V resnici pa je šlo za adolescente, ki niso imeli preveč izdelane politične zavesti, ki niso ravno vedeli, kaj naj sploh rečejo, in so si zato izbrali predstavnika za javnost (nedvomno takega, ki je bil najbolj spolitiziran), dokler jih niso vsi začeli jemati resno. Tako je počasi tudi televizija, ki si prizadeva, da bi bila sredstvo, ki spremlja realnost, postala sredstvo ustvarjanja nove stvarnosti. Vse bolj se gibljemo proti svetu, v katerem televizija opisuje oziroma predpisuje družbeno stvarnost. Televizija postaja neomejeni gospodar dostopa v svet družbenega in političnega obstoja. (...) Ti, ki še vedno verjamejo, da je dovolj že sam protest, ne da bi pri tem računali na televizijo, so v nevarnosti, da jim projekt povsem propade. Vse pomembnejše postaja organizirati proteste za televizijo samo, proteste torej, ki bodo zainteresirali ljudi s televizije (upoštevaje njihove kategorije zaznavanja), ki bodo šele s tem, da jih televizija pokaže in zaradi svoje moči tudi razširi v javnosti, lahko dosegli polno učinkovitost. (Bourdieu, 1996: 37)

Elektronske medije sicer že precej natančno opredeljujejo zakoni o radiodifuziji. Slovenski zakon predvideva tudi pritožno telo v okviru sveta za radiodifuzijo. Poklicna me-

rila, ki jih ponekod opredeljujejo s kodeksi, drugod pa novinarje kratko malo napotijo na splošne kodekse, ki sicer veljajo tudi za tisk, še vedno ostajajo v pristojnosti radijskih in televizijskih hiš samih – lahko jih sprejmejo ali pa tudi ne. Vendar bi notranje kodekse teh hiš komajda lahko imeli za obliko samoregulacije. Že zato ne, ker v lastniških hišah najpogosteje nastajajo pod močnim vplivom delodajalcev, če ti že kar sami ne vsiljujejo pravil, novinarji pa jih morajo zgolj sprejemati. Res pa je, da pameten delodajalec vanje ne bo zapisoval nič takega, kar je skregano s poklicno etiko, saj to lahko pomeni, kot sem že omenil, izgubo verodostojnosti in s tem posredno tudi sčasoma omajano zaupanje občinstva, ki se, ko razočaranje prevlada, obrne k drugemu mediju. Kratkovidno vsiljevanje neetičnih pravil potemtakem na koncu prinese tudi izgubo denarja.

Ločevati je treba tudi kodekse v hišah, ki opravljajo javni servis, torej javnih televizijah in radijskih postajah. Zaradi njihovega »poslanstva«, torej nepodrejenosti zahtevam kapitala (to ne pomeni, da javne televizije ne bi smele tekmovati s komercialnimi za večjo gledanost niti da dela dohodka ne bi smele pridobivati z oglaševanjem), pa ni dovolj, če je njihova informacija primerno uravnotežena, ampak morajo poslušalcem in gledalcem ponujati dovolj informacij, da si lahko ustvarijo lastno mnenje. Kodeksi javnih (ali nacionalnih) rtv so bistveno širši in bolj natančni od kodeksov zasebnih, pa tudi od onih, ki jih sprejemajo v tisku oziroma v nacionalnih samoomejevalnih telesih – razsodiščih ali tiskovnih svetih.

Kodeks RTV Slovenija je, na primer, tudi občutno širši od kodeksa Društva novinarjev Slovenije, čeprav lahko častno razsodišče v društvu na podlagi precej bolj splošno napisanega kodeksa obravnava tudi pritožbe zaradi morebitnih kršitev poklicnih etičnih meril v prispevkih *Radia* in *TV Slovenija*. Kodeks rtrvs je nastajal v precej široki skupini in ta si je vzela za vzor podobne dokumente v najbolj razvitih demokracijah. Odgovorni urednik informativnega programa *TV Slovenija* Uroš Lipušček piše o tem podrobneje: Podlaga za izdelavo teh meril so bili dokumenti oz. kodeksi nekaterih najbolj uglednih mednarodnih institucij in ustanov s tega področja, npr. merila za izdelavo programov, ki veljajo na britanski rtv mreži BBC že skoraj 50 let, na kanadski javni televiziji CBS, nekatere resolucije Sveta Evrope, novinarski kodeks *Washington Posta* in *Le Monda* in kodeksi drugih javnih televizij članic EBU (Evropske radiotelevizijske unije). Pri teh merilih nikakor ne gre

za kakršno koli cenzuro ali zoževanje novinarskega dela, nasprotno, uveljavljanje omenjenih načel bo po eni strani sililo naše ustvarjalce, da bodo spoštovali najvišje mednarodne norme na tem področju, po drugi strani pa bodo tudi obramba naših novinarjev in urednikov pred pritiski strank oz. skupin za pritisk. Omenjeni kodeks bo zaživel seveda šele z doslednim uveljavljanjem. (Lipušček, 2000)

Mislim, da pripravljavci kodeksa pri končnem izdelku nismo bili najbolj srečne roke. Tudi sam sem namreč sodeloval pri njegovem nastajanju, in čeprav je v besedilo vključenih tudi precej mojih pripomb, menim, da tak, kakršen je, deluje v napačni smeri. Bolj kot obramba poklicne integritete postaja zaslon za urednike, izza katerega zavračajo obtožbe politike in političnih strank. Nekatere določbe v njem, denimo ta, da mora pogovoru s predsednikom vlade obvezno slediti enako dolg pogovor z opozicijo, kažejo prav na to: namesto da bi bil nastop ali nenastop opozicije programska odločitev, odloča o njem kodeks. Človek se upravičeno vpraša, o čem, če ne o programu, pa sploh še odločajo uredniki. Drugi dokaz, ki kaže, da se za domnevnim varstvom poklicne etike skrivajo še drugačni motivi urednikov, se je pojavil tedaj, ko so se ti zlahka sprijaznili z uporom novinarjev proti temu, da bi v kodeks zapisali obveznost, da mora avtor na zahtevo odgovornega urednika razkriti vir informacij. Varstvo vira informacije je pomembna varovalka v razmerju medij – politika ali medij – sodna oblast, nikakor pa ne znotraj medijske hiše. Puščanje odgovornega urednika zunaj kroga posvečenih v vir informacij ne zmanjšuje samo možnosti širšega preverjanja (odgovorni urednik utegne imeti tudi svoje vire), ampak nujno pripelje do najslabše rešitve: urednik, ki ne more preveriti, ali je vir verodostojen, se bo pri nejasnosti odločil za najlažjo varianto – informacije kratko malo ne bo objavil. In prav to je pri tem vprašanju na koncu ostalo najpomembnejše. Odgovorni urednik je zahteval, naj se v kodeks rtrvs zapiše, da lahko zavrne objavo prispevka, če mu novinar ne zaupa vira informacij. Namesto da bi si torej obe strani, novinarska in uredniška, prizadevali za to, da bo ekskluzivni izdelek čim prej objavljen, se novinarji ubadajo z vprašanjem, ali odgovornemu uredniku kaže zaupati, odgovorni urednik pa s tem, kako bi se zaradi neobjave elegantno izognil očitku, da uvaja cenzuro.

Kodeks slovenske rtrv je z uvedbo notranjega ombudsmana odprl tudi razpravo o tem, ali naj spoštovanje poklicne etike v nacionalki preverja kolektivno telo ali posamez-

nik. Nekdanji ustavni sodnik Matevž Krivic, ki je sicer precej intenzivno sodeloval tudi v pogovorih o medijskem zakonu, meni, da ombudsman ni najboljša ureditev: tu pa se naši »prevajalci« žal niso zgledovali po Britancih, ki imajo od 1997 Broadcasting Standards Commission (združeno iz prejšnjih ločenih teles za pritožbe in za standarde), ki lahko odredi objavo svojih ugotovitev, če ugotovi pritožbi. Predvidene pristojnosti našega »varuha poklicnih meril in načel novinarske etike« sicer ne bi bile daleč od tega, toda povsem nesprejemljivo je tako težko in delikatno nalogo zaupati enemu samemu človeku. Že pred več kot desetimi leti sem v zborniku *Varstvo človekovih pravic* (Mladinska knjiga, Ljubljana, 1987) poročal o uveljavljenih mehanizmih nekaterih evropskih javnih televizij, s katerimi so že takrat zagotavljali prizadetim in občinstvu praktično uveljavljanje njihovih pravice do objektivnega in nepristranskega obveščanja. Šlo je za razne komisije ali svete, na katere se prizade ti lahko pritoži zoper čisto konkretno poročanje, to pa je najbolj učinkovito sredstvo za praktično odpravljanje hotelnih in pogosto tudi nehotenih pristranosti v poročanju. Dokler pri nas tega ne bo uvedel zakon, bi to za našo javno rtv lahko uvedel svet RTVS sam s statutom. (...) Svet RTVS naj izbere nekaj ljudi (priznane medijske in pravne strokovnjake, ugledne novinarje in druge javne delavce), ki zaradi svojega dosedanjega dela uživajo zaupanje javnosti, in jim v imenu javnosti zaupa to funkcijo – statut pa naj urednike zaveže k uresničevanju odločitev tega organa. Organu je treba dati pristojnost, da bo v težjih primerih lahko zahteval popravke in podobne ukrepe, v lažjih pa bo interveniral tudi samo s kritiko napak. Ker je bila doslej vseh deset let skrb za politično nepristranost poročanja povsem zanemarjena, bo na začetku treba še posebno paziti na to, da ta nova »institucionalizirana« kritika ne bo tako ostra in do novinarjev neuvidevna, da bi v strahu pred njo začeli pisati blede in nekritično. Morda bi zato uvedli celo enoletni »moratorij« oziroma poskusno obdobje, ko bi ta organ lahko deloval samo svetovalno in diskretno, ne pa z javnimi odločitvami, ki bi mogle biti za novinarje včasih tudi zelo boleče. V tem času bi si postopno sam jasneje izoblikoval kriterije za svoje delovanje, novinarji in uredniki pa bi se jih tudi že navadili, preden bi začeli veljati. Najhujše ekscese bi pa gotovo tudi že tak diskreten način delovanja lahko odvrnil – in po enem letu, po potrebi pa tudi že prej, bi ta organ lahko tudi poročal svetu RTVS, ali po njegovem mnenju odgovorni uredniki izpolnjujejo obljube, ki so jih ob imenovanju dali. (Krivic, 2000)

NEŽNO ALI Z BIČEM?

Temeljno načelo samoregulacije je, da jo morajo vsi njeni udeleženci sprejeti sporazumno, zato je jasno tudi to, da kazni za nespoštovanje dogovorjenega večidel ne morejo biti drastične. Povrh vsega je možnost, da posamezniki sprožijo tudi civilne tožbe⁹ proti založnikom, urednikom in novinarjem, torej kaznovanja na samoomejevalni ravni ne kaže podvajati. Sploh pa smisel samoregulacije ni kaznovanje, ampak predvsem opozarjanje.

Sicer pa so sankcije, ki jih izrekajo samoomejevalna telesa, namenjene medijem in ne novinarjem. Imajo predvsem moralno težo, čeprav nekateri tiskovni sveti poznajo tudi denarne kazni.

Naštejmo nekatere oblike sankcioniranja kršitev poklicne etike, ki so jih s kodeksi sprejeli ustanovitelji tiskovnih svetov in drugih samoomejevalnih organov:

PROSTOVOLJNA OBJAVA KRŠITEV KODEKSA. Pri tem vztrajajo pri prepoznavni objavi in hitrosti (po možnosti v prvi izdaji po sprejemu razsodbe). To okrepi zahteva, da morajo razsodbo objaviti tudi drugi mediji, tudi če jo kršilec sam objavi v svoji publikaciji.

Nemški tiskovni svet ima, če prepozna pritožbo za upravičeno, v rokah štiri stopnje orodja: najmilejše – *nasvet* mediju, ki je zagrešil nepravilnost, potem *opomin*, *nejavni ukor* (nejavnost je v tem primeru uporabljena samo zato, da ne bi prizadela žrtve) in nazadnje *javni ukor* – tega pa časopis, tako se je zavezal v posebni izjavi, mora objaviti. Tako izjavo je podpisalo devetdeset odstotkov nemških časopisnih hiš in se zaveze (z zares redkimi izjemami) tudi držijo. Tiskovni svet obravnava tudi pritožbe zoper časopisne hiše, ki izjave niso podpisale, in če jih prepozna za upravičene, jih pač objavijo vse druge podpisnice.

V nekaterih državah poznajo tudi ostrejšje oblike, denimo **DENARNO KAZEN**. Smisel take globe je bolj ta, da prekršek postane v javnosti bolj opazen, manj pa, da bi medij kakor koli močno denarno prizadeli. Tako zbrani denar gre najpogosteje za delovanje tiskovnega sveta, ki pa ga že itak financirajo mediji sami, torej kaznovani morda le malo zmanjša prispevek drugih.

⁹ Nekatera samoomejevalna telesa zahtevajo od pritožnikov, da podpišejo obrazec, v katerem zagotavljajo, da po obravnavi ne bodo sprožili še civilne tožbe. Slovensko novinarsko častno sodišče pa predvideva tudi možnost, da se njegovi člani odločijo, da predmeta ne bodo obravnavali, dokler teče o njem postopek pred sodiščem.

Najostrejšo sankcijo pozna italijanska novinarska zbornica, ki lahko novinarju tudi ODVZAME LICENCO – torej ga lahko za vse življenje izžene iz tega poklica. Manj ostra, a še vedno zelo neugodna je slovenska rešitev, saj lahko novinarsko častno razsodišče predlaga, naj se kršilec IZKLJUČI IZ DRUŠTVA NOVINARJEV. Kot bomo videli pozneje, so se mnogi izključili tudi sami, saj so hoteli z izstopom iz društva novinarjev razsodbi častnega razsodišča vzeti težo.

KAJ NAM JE TEGA TREBA

Sistem odgovornosti medijev, takšen ali drugačen, je sistem omejevanja, tudi če je sprejet prostovoljno. Nastal je, ker se je pokazalo, da medijem, ki ne spoštujejo temeljnih načel resnicoljubnosti, etike in poklicnih meril, uporabniki ne verjamejo. Toda bralci se svojemu časopisu ali postaji najpogosteje ne odpovejo čez noč – zaradi navade dolgo odlagajo odločitev o spremembi in posledice neprofesionalnega ravnanja časopisov se pokažejo šele po daljšem obdobju. Zato seveda marsikateri založnik, urednik in novinar meni, da je pripovedovanje o nekakšni etiki in samoomejevanju predvsem zvijača, ki naj politiki ali kapitalu omogoči nadzor nad mediji. Po njihovem je trg edino merilo profesionalnosti, saj bralci in gledalci pač sami kaznujejo očitne neresnice, slabo pisanje in prevare. Zato tudi v oblikah sistema odgovornosti medijev, predvsem pa v obstoju kodeksov, vidijo vrsto napak.

Njihovo razmišljanje je po raznih avtorjih povzela Vesna Laban (Laban, 2001: 26):

- Večina novinarjev se sicer strinja, da so samoregulatorne norme pri njihovem delu potrebne, a mnenja o kodeksih so v stroki še zmeraj zelo različna. Zagovorniki kodeksov trdijo, da so zapisana pravila edini način, ki zagotavlja, da moralne sodbe niso prepuščene individualnim interpretacijam. Z zapisanimi normami tako tudi zaposleni v stroki vedo, kaj se od njih pričakuje. Nasprotniki pa kodekse doživljajo kot omejitev, kot vrsto samocenzure, odmik od neodvisnosti in avtonomnosti, ki sta pogoj za svobodni tisk. Trdijo, da so kodeksi splošni in nenatančni in zato niso najbolj uporabni pri odločanju med različicami in odtenki v reševanju etičnih zagat.
- Predvsem med novinarji v razvitih demokracijah, kjer so tožbe proti medijem ali medijskim praktikom pogost pojav, nastaja tudi bojazen, da bodo kodeksi na sojenjih upo-

rabljeni proti njim kot dokaz, da so kršili lastne profesionalne obligacije. (Vidic 1996: 52)

- Nekateri kritiki tudi menijo, da je kodeks zgolj spisek majavih prepovedi in utopičnih želja. V večini kodeksov dejansko najdemo stavke, ki brez pojasnila nimajo nobenega smisla – npr. »Naloga novinarja je govoriti resnico« (Zveni lepo, a kaj sploh je resnica?). Poleg tega nekateri menijo, da so kodeksi odsev vizije sveta v glavnem moških diplomiranih novinarjev, ki živijo v urbanem, razvitem okolju in imajo spodobno plačo. Ne ukvarjajo pa se s problemi žensk, revnih, etničnih manjšin ...
- Po podatkih Unesca je v 60 državah na svetu sprejet novinarski kodeks v zelo demokratični obliki – in to celo v državah, kakršna je Južna Koreja: prav korejski kodeks pogosto navajajo za primer, kolikšna je lahko razlika med tistim, kar je v kodeksu zapisano, in tistim, kar je dejanska moralna praksa novinarjev. (Splichal, 1988: 620)
- Kakšen je smisel kodeksa, če ne upošteva razmerij moči? V kodeksu niso redki člani, ki določajo, da novinar ne sme sprejeti naloge, ki je v nasprotju z etiko. A človek bo to pravilo težko upošteval, še posebno v času recesije: le vrhunski novinarji si lahko privoščijo, da žrtvujejo dobro službo zaradi pravil ravnanja.
- Nekateri tudi menijo, da je resnični svet preveč kompleksen, situacije pa tako različne, da splošna pravila ne pridejo vedno v poštev, posebnih pa ni mogoče ustvarjati za vsak primer posebej. Seveda gre pri kodeksih le za splošno usmerjanje, saj so svojih določbah preohlapni, zato je veliko odvisno od posameznikove presoje in situacije.
- Nekateri nasprotniki samoregulacije, predvsem starejši novinarji, menijo, da je samoregulacija le krinka, ki naj bi osvežila podobo medijev v javnosti in jo tako pretentala.
- Pogost je strah, da bo država uporabila mehanizme samonadzora za omejevanje svobode govora in prevzela nadzor nad mediji.
- Nekateri ljudje vztrajajo pri tem, da dobri mediji ne potrebujejo nadzora kakovosti in sistemov medijske odgovornosti. A dejstvo je, da noben medij in noben novinar nista samo slaba ali le dobra; praviloma noben medij noče sam od sebe sprejeti nikakršnega sistema medijske odgovornosti, ne notranjega ne zunanjega. Dober primer za to je britanski tiskovni svet, ki ga je uničil predvsem neetični popularni tisk – ta je pozneje sprejel tudi ustanovitev pritožne komisije za tisk, a le zato, ker se je bal, da bo parlament

vsilil svojo obliko regulacije. (Bertrand, 1997a: 147–150)

Spominjam se, da je zgodbo o tem, da je britanska pritožna komisija za tisk nastala pravzaprav zaradi nevarnosti, da bi v etiko medijev s posebno zakonodajo posegel tudi parlament, v nagovoru udeležencem dublinskega sestanka evropskih tiskovnih svetov leta 2001 potrdil njen tedanji predsednik lord Wakeham. V začetku leta 1990 je bil namreč minister v vladi Johna Majorja in postavili so ga na čelo skupine, ki naj bi glede na priporočila tako imenovanega Calcuttovega odbora za zasebnost in z njo povezane zadeve (ta je predlagal ustanovitev posebnega sistema zakonskega nadzora nad tiskom), predlagala nove rešitve. Wakehamova skupina je preučila položaj in ugotovila, da bi lahko imeli ukrepi, ki sta jih predlagala sir David Calcutt in njegov odbor, zelo nevarne posledice in bi mogli v taki ureditvi govoriti o koncu že stoletja uveljavljenega načela o svobodnem tisku.

ČASTNO RAZSODIŠČE, OMBUDSMAN, TISKOVNI ALI MEDIJSKI SVET

ZRCALCE, ZRCALCE NA STENI, POVEJ!

Dublinski hotel Westbury najdete, če iz Ulice Grafton zavijete mimo velike stojnice s cveticami. Grafton Street je slab kilometer dolga, za promet zaprta ulica, polna trgovinic in lokalčkov, ki jih na takih krajih tudi pričakujete. Dublin ima vsaj dve mestni središči, eno severno od reke Liffey in eno južno od nje, zato bi za Ulico Grafton lahko rekli, da je srce južnega, zgodovinsko starejšega dela Dublina. Le nekaj deset metrov stran je Trinity College, kjer hranijo tudi *Knjigo iz Kellsa* – enega najlepših iluminiranih srednjeveških rokopisov.

Hotel Westbury kar sodi v to okolje, in čeprav je zgradba novejša, se je je prijel nadih dostojanstva starih časov. Portir pred vrati z obveznim cilindrom, tiha glasba v sprejemnici, vse to celo kričave ameriške turiste pripravi do tega, da spregovorijo tiše, kot so navajeni. V tem spoštovanje zbujačem okolju se je oktobra 2001 sestala Evropska zveza neodvisnih tiskovnih svetov (Alliance of Independent Press Councils of Europe – AIPCE). To je bil njen tretji sestanek, ustanovnega je imela dve leti pred tem v z zgodovino prežeti dvorani britanskega pravniškega društva v Londonu. Londonski sestanek, ki je vzpostavil mrežo neodvisnih tiskovnih svetov, je tudi utrdil edino pravilo: člani AIPCE so lahko le samoomejitvena telesa, ki so popolnoma neodvisna od oblasti. Drugih pravil ni, ni vodstva ne predsednika, dejavnost Evropske zveze neodvisnih tiskovnih svetov koordinira tiskovni svet, ki bo gostil naslednje srečanje. Od sestanka leta 2000 do dublinskega je bila torej koordinacija v rokah Ircev.

Pol leta pred tem dogodkom se je v Bangladešu sestalo neko drugo telo: že omenjeno Svetovno združenje tiskovnih svetov (World Association of Press Councils – WAPC). Njegova forma je precej trdnjša, več je pravil, imajo predsednika in ustrezne odbore, poverjenike za posamezne celine. Manjka pa najpomembnejša prvina – neodvisnost.¹⁰ Pomanjkanje neodvisnosti lahko prepoznamo tudi iz pisma Basherja Khana, sekretarja bangladeškega tiskovnega sveta, Claude-Jeanu Bertrandu, ki ima verjetno najpopolnejši pregled nad delujočimi samoregulativnimi telesi na svetu:

¹⁰ Kritiko dela in prakse WAPC, kot jo je zapisal predsednik britanske pritožne komisije za tisk lord Wakeham, lahko najdete tudi v poglavju te knjige, ki govori o kodeksih poklicne etike.

Dragi gospod!

Sklicujem se na vašo elektronsko pošto z dne 8. februarja 2002 in vas obveščam, da je **bangladeška vlada imenovala** sodnika Mozammela Hoqua, člana parlamenta, za predsednika Bangladeškega tiskovnega sveta: Zato vas prijazno prosim, da spremenite svojo evidenco in namesto sodnika Habiburja Rahmana Khana vstavite ime Mozammela Hoqua.

Z iskrenimi pozdravi

M. A. Basher Khan

*Sekretar Bangladeškega tiskovnega sveta.*¹¹ (Bertrand, 2002)

Formalno morda trdno organizirana svetovna zveza tiskovnih svetov od svojih članic ne zahteva najpomembnejšega: neodvisnosti od oblasti. Brez neodvisnosti seveda ni nikakršne samoregulacije, ampak gre za očitno poseganje države v medije, skrito za zlorabljeno ime »tiskovni svet«. Družčina, ki se zbira okoli WAPC, je torej – gledano skozi temeljna načela demokracije – čudna, pa saj je tudi maloštevilna.

Vrnimo se k dublinskem sestanku Evropske zveze neodvisnih tiskovnih svetov. Okolje je bilo zanimivo že zato, ker so se članice AIPCE prvič sestale v državi, kjer še niso imeli tiskovnega sveta, pač pa so se ravno pripravljali na ustanovitve. Irska zakonodaja, posebno tisti del, ki govori o razžalitvah, še bolj pa njena uporaba pred sodišči, je namreč začela časopise stiskati z vse hujšimi odškodninskimi tožbami. Frank Cullen je to razložil v *Medijski preži*: irski zakoni, ki urejajo področje kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime, niti ne varujejo posameznikovega ugleda in imena niti ne spodbujajo razvoja svobodnega in odmevnega tiska, ki naj bi bil temelj vsake demokracije. V obstoječem pravnem sistemu utegne posameznik, ki misli, da je bil obrekovan, na prvo obravnavo čakati tudi tri leta po objavi spornega članka. Takšne zamude pa prav nič ne pripomorejo k temu, da bi si povrnil dobro ime. Naša zadnja raziskava kaže, da stanejo odškodninske tožbe – če upoštevamo dnevno naklado – časopise na leto toliko, kot če bi od vsakega prodanega izvoda plačali po 4 funte. (...) Seveda pa je največja težava zaradi tako zastarelih zakonov, da se je področje medijev v vmesnem času spremenilo do nerazpoznavnosti. Irski mediji zato delujejo v pravnem okviru, ki je diskriminatoren, nepravičen in povsem zastarel. (Cullen, 1999)

¹¹ Iz e - korespondence avtorja s C. - J. Bernardom, 2002.

Prav v dneh dublinskega sestanka AIPCE je v parlament prišel predlog sprememb zakonodaje, ki varuje čast in dobro ime. Irski časopisi so sicer v parlamentu lobirali za čimprejšnjo spremembo te zakonodaje, a hkrati ugotavljali, da so v državah, kjer že imajo tiskovne svete, odškodninske tožbe redkejšje.

Pogosto se namreč pokaže, da ljudje pravzaprav ne hodijo radi na sodišče, se pa morajo zatekati tja po pomoč, ker ni drugega instrumenta, ki bi hitro opral njihovo ime, ko se pokaže, da so bili v medijih po krivici ožigosani. Bolj kot odškodnina jih zanimata čast in ugled pred sosedi, sodišče pa je bilo edina ustanova, ki je lahko časopise prisilila, da so priznali napako. A taka pravica je draga, predvsem pa počasna – ko sodišče razsodi, na novo odpre stare rane in v okolici znova zbudi pozornost, ki se je v tem času morda že podela.

Tudi parlamentarna skupščina Sveta Evrope, ki v resoluciji 1003 govori o etiki v medijih, priporoča ustanavljanje teles za zagotavljanje in nadzor spoštovanja poklicne etike: občila se morajo zavezati, da bodo upoštevala stroga deontološka načela, ki zagotavljajo svobodo izražanja in temeljno človekovo pravico do resničnih informacij in odkritih mnenj. Zaradi nadzora pri uveljavljanju teh načel je treba ustanoviti organizacije ali mehanizme samonadzora, ki jih bodo sestavljali izdajatelji, časniki, združenja občanov, predstavniki univerzitetnih krogov in sodniki in ki bodo izdelali resolucije o časnikarskem spoštovanju deontoloških predpisov, občila pa jih bodo objavila. Vse to bo pomagalo občanu, ki ima pravico do obveščenosti, da bo lahko izrazil kritično sodbo o časnikarjevem spoštovanju deontoloških predpisov in njegovi verodostojnosti.

Organizacije ali mehanizmi samonadzora, združenja uporabnikov občil in pristojni univerzitetni oddelki naj *a posteriori* objavljajo raziskave o verodostojnosti v medijih objavljenih informacij, tako da bo omogočena primerjava z resničnimi dejstvi. Tako bomo dobili barometer verodostojnosti, ki bo občane obveščal o etični vrednosti vsakega medija, vsakega uredništva ali posameznega časnika. Popravni ukrepi, ki bodo temu sledili, bodo prispevali k izboljšanju možnosti za opravljanje časnikarskega poklica. (Svet Evrope, 1999)

V komentarju k tej resoluciji pa Manuel Nuñez Encabo piše: Če se lotevamo etičnih načel v zvezi s časnikarskim delom, je logično, da terjamo tudi ustrezen mehanizem za nadzorovanje njihovega uresničevanja. Nekateri od

kodeksov etike, ki so jih v preteklosti pripravila sama občila ali pa mednarodna časnikarska združenja, niso bili ureničeni zaradi odsotnosti ustreznega mehanizma za nadzorovanje. Nadzorni mehanizmi oblasti pri tem ne pridejo v poštev, saj kodeksi etike že po definiciji zavračajo sankcije, ki bi jih izrekala zunanja telesa ali ustanove. Namesto tega je treba uveljaviti mehanizme za zagotavljanje samoregulacije ali samoomejevanja. Nekatera od prizadevanj za samoregulacijo – v obliki tiskovnih svetov ali pritožbenih komisij – pričajo, da je prostora za izboljšave še veliko. (Encabo, 1996: 77–78)

V dublinskem hotelu Westburry so tega oktobra sedeli ljudje iz različnih samoregulacijskih teles: Italijani, pri katerih kršitve poklicne etike obravnava razsodišče novinarske zbornice in lahko za hude primere človeka tudi dosmrtno izključi iz novinarskega poklica, Slovenci, ki o kršitvah razsojamo v okviru novinarskih častnih razsodišč, Švedski, ki poznajo tako tiskovni svet kot tiskovnega varuha človekovih pravic, Nemci, ki imajo dvostranski tiskovni svet, sestavljen samo iz novinarjev in založnikov, pa Angleži, katerih komisija za pritožbe nad tiskom (*Press Complaint Commission*) je nastala z dogovorom založnikov, novinarjev in javnosti.

Kateri model je najboljši? Čeprav so že bili poskusi, bi področje samoregulacije poenotili, ustvarili ideal, ki naj bi se mu vsi približali, bodo danes v večini samoomejevalnih teles rekli, da je iskanje enotnega modela nevarno. Švedski medijski ombudsman Pär-Arne Jigenius pravi, da bi bilo nasilje, če bi kateri koli model poskušali prenesti v drugačne družbene razmere. Prav bojazen, da bi predvsem močna birokracija v Evropski uniji poskušala vsaj v svojih državah vsiliti uniformiran medijski kodeks, enotni model samoregulatornih teles in morda nadnacionalni tiskovni svet, je sprožila pobudo za ustanovitev Zveze evropskih neodvisnih tiskovnih svetov, ki danes ostro preži na poskuse evropske birokracije, da bi postavljala pravila novinarskemu poklicu in oblikovala enoten model za vse.

SAMOOMEJEVANJE? AH, TO JE ZA DRUGE ...

Tako med politiki, javnimi osebnostmi in ljudmi z estrade kot med novinarji uglednih časopisov se misli, da je samoomejevanje pravzaprav instrument, ki zadeva predvsem tako imenovani rumeni tisk, v »resnem«¹ novinarstvu pa da je samoregulacija nepotrebna. Vrtanje po oseb-

nih zgodbah, paparazzovsko zasledovanje znanih osebnosti, milijonske vsote za fotografije golih članov kraljevskih družin, premierne podobe novorojenih princes in princev – vse to poskušajo prikazati, kot da je predvsem stvar ekscesnega rumenega tiska. Zanje bi bilo vse na svetu laže, če bi »normalni« tisk pustili pri miru. Res je v rumenem tisku največ možnosti za poklicne spodrsaljake, saj v njem etične norme pogosto utopi poplava denarja, ki jo prinaša večja naklada. Toda rumeni tisk obstaja in ti, ki ga najpogosteje kritizirajo (politiki, zvezdniki itd.), se vzpenjajo prav zaradi njegovih strani. Ljudje, ki tovrstne medije izkoriščajo za lastno promocijo, morajo privoliti, da jim kdaj pa kdaj pogledajo tudi pod odejo. To seveda ne pomeni, da je rumeni tisk odvezan vseh poklicnih meril, vendar mora znati ločevati, kdaj smejo biti omiljena, ker gre za javno osebnost, in kdaj ne. In ker se člani kraljevskih družin ne ločujejo vsak dan, ker najpopularnejši pevci ne uživajo drog v javnosti in ne pretepajo partneric dovolj pogosto, da bi to lahko napolnilo časopise, ki živijo od takih novic, morajo pač poiskati zgodbe tudi v množici, kjer si posamezniki »prislužijo« objavo zaradi družinske nesreče, spora z zakonom ali nenadejanega dobička. Tu se začenja etični preskus rumenih medijev: Bodo znali preseči naslajanje nad tujo nesrečo? Ne bodo prestopili meje dobrega okusa? Koliko tenkočutnosti so sposobni pokazati ob človeški tragediji? Bodo obvarovali otroke?

Novinarji teh medijev bodo povedali, da dajejo njihovi časopisi ljudem predvsem zgodbe – da je pravzaprav to tisto, kar si ljudje želijo videti, slišati in brati, kajti to vsaj razumejo, politike, ki jim jo ponujajo drugi, pa ne.

Brez moraliziranja o »pokvarjenosti in pogoltnosti rumenih medijev« je mogoče reči, da tudi ti opravljajo informativno vlogo, če se le ravnajo po temeljnih etičnih in poklicnih merilih. Sam bi sicer dodal, da bi raje videl, če bi jih ljudje sprejemali kot dodatni in ne edini vir informacij, a je, kar je. Navsezadnje večina ljudi ob tovrstnem tisku vendarle spremlja vsaj še televizijo in si informacijo tako vsaj malo razširi. (O tem, kakšne vrste informacij dobivajo, če je tudi izbira televizijskega programa po vsebini podobna »rumeni« izbiri časnika, ne bi razglabljal.)

Kakor koli, izkušnje samoomejitvenih teles v Evropi kažejo, da pritožbe javnosti nad prispevki v »rumenih medijih« niso nesorazmerno številnejše od onih nad prispevki v »resnem tisku« in na rtv. Ta podatek je vseeno treba relativizirati z opozorilom, da so pravne službe rumenega

tiska bistveno bolj izmojstrene v tiskovnih tožbah in da njihovi uspehi pritožnikom pogosto tudi jemljejo pogum.

Vendar pa tudi medijski etični kodeksi dopuščajo »rumeno« obravnavo informacije, ko gre za javne osebnosti, pri katerih lahko tudi zasebno življenje vpliva na delo za javno blaginjo, če seveda taka obravnava še zadosti temeljem dogovorjenih poklicnih meril in etičnih zapovedi.

SLOVENIJA: BI, ČE NE BO BOLELO

MEDIJSKI, TISKOVNI VARUH, OMBUDSMAN

Švedski model samoregulacije je najstarejši in tudi povsem enkraten. Švedi namreč nimajo samo ombudsmana, ki se ukvarja s tiskom, ampak tudi tiskovni svet, h kateremu se lahko zatečejo pritožniki, ko menijo, da varuh stvari ni dobro razumel.

V Sloveniji je o možnosti vzpostavitve institucije medijskega varuha pisal Jernej Rovšek, namestnik slovenskega varuha človekovih pravic. Preden pa se je sploh lotil razmišljanja o medijskem varuhu, je opozoril: Zmedo ustvarja dejstvo, da se z imenom ombudsman označujejo tudi institucije, ki s pravim ombudsmanom nimajo nobene zveze. To so naredili predvsem v Ameriki, kjer se ombudsman lahko imenuje tudi nameščenec za reklamacije v veleblagovnici in kjer se ne ozirajo veliko na evropsko tradicijo in izvor tega imena. V nekaterih državah, npr. v Novi Zelandiji, so zato izraz ombudsman zaščitili z zakonom. Uporabljati se sme le s soglasjem parlamentarnega ombudsmana. Pri nas se ime varuh uporablja kot sinonim za ombudsmana in tudi kot poimenovanje varuha človekovih pravic. Temu se verjetno ni več mogoče izogniti. Ni pa dobro, da se imeni ombudsmana in varuha uporabljata tudi za subjekte, ki s pravim ombudsmanom nimajo nobene zveze. Zato bi bilo dobro predvsem jasno razmejiti varuhe v javnem sektorju, ki lahko nastanejo le na podlagi zakona in ob upoštevanju določbe 159. člena naše ustave, od drugih civilnih pobud, ki pogosto neupravičeno uporabljajo to ime. (Rovšek, 2000)

Rovšek pri tem seveda misli na poplavo ombudsmenov, ki se napoveduje tudi pri nas, če je ne bomo zaustavili: slabo delovanje nadzornih mehanizmov v zdravstvu je sprožilo pobudo za varuha na tem področju, potrošniki bi radi imeli svojega ombudsmana, imamo celo samooklicano civilnodružbeno varuhinjo človekovih pravic, tudi kodeks programskih delavcev RTV Slovenija zahteva ombudsmana. Prav zadnji primer, ko po mesecih od uveljavitve zapisanih poklicnih meril javne radiotelevizije še ni niti poskusa, da bi človeka za ta položaj tudi našli, kaže, kako malo so predlagatelji vedeli, kaj od take funkcije sploh pričakujejo. Rovšek piše: Značilnost vsakega ombudsmana je tudi, da ni redni pritožbeni organ in ne nadomešča drugih državnih organov in pritožbenih poti. Ukrepa, kadar redne pritožbene poti ni ali ni dovolj učinkovita. To pomeni,

da mora biti v javnem sektorju vedno možnost pritožbe, če pa ni učinkovita ali če posameznik z njo ni zadovoljen, se lahko obrne na ombudsmana. Učinkovit je predvsem zato, ker je hitrejši, cenejši in prijaznejši organ. Mnogi delajo napako, ker hočejo namesto uveljavljanja rednih učinkovitih pritožbenih poti ustanoviti institucijo ombudsmana, ki bo kakor »superman« rešil vse probleme ali pa bo alibi za odsotnost ali neučinkovitost obstoječih pritožbenih poti. Mislim, da to deloma velja tudi za predloge za novega zdravstvenega varuha, o katerem še ni jasno, kam v okviru institucij zdravstvenega varstva bi ga sploh umestili. Gotovo pa se želi s tem predlogom tudi zakriti dejstvo, da v zdravstvu ni učinkovitih pritožbenih poti. (...) V nekaterih primerih ponujajo posebne varuhe na področjih, kjer gre izključno za spoštovanje etike oziroma kršitve raznih kodeksov poklicnega ravnanja. Pri tem gre običajno za stanovske organe, ki bedijo nad uresničevanjem napisanih ali nenapisanih etičnih pravil v okviru svojega združenja. Zato je takšen organ nadzora ali »varuh« le predstavnik te stroke in kot tak pristojen predvsem za varovanje ugleda svoje stroke v javnosti. To velja na primer za organe odvetniške, notarske ali zdravniške zbornice ali društva novinarjev. Takšni organi običajno nimajo velikega ugleda in se hitro kompromitirajo, ker ne gre za neodvisen zunanji nadzor, ampak predvsem za varstvo ugleda stroke. Vse pove podatke o številu ukrepov proti kršilcem v njihovih vrstah. Pri večini še ni prevladalo spoznanje, da lahko da ugled določeni stroki le odkrito spopadanje z napakami v lastnih vrstah in javno priznanje le-teh, ne pa skrivanje in ustvarjanje vtisa, da gre za »strokovno« in »neodvisno« obravnavo pritožb. Vtis bi popravila le obvezna vključitev predstavnikov uporabnikov in civilne družbe v takšne organe.

Žal mnogi vidijo rešitev v ustanavljanju posebnih ombudsmanov tudi na področjih, kjer bi morala delovati civilna družba. Gre za promoviranje in uveljavljanje interesov družbenih skupin v javnosti in pred državnimi organi. To je zlasti značilno, na primer, pri predlogih za otroškega varuha, varuha pravic žensk, invalidov, starostnikov in podobno. Za predlagatelje so posebni varuhi lažja pot do javnosti in državnih organov pri uresničevanju pogosto tudi legitimnih interesov skupin. Vendar temu lahko rečemo tudi lobiranje, ki se lahko opravlja pri predstavnikih ljudstva v parlamentu ali civilnih in nevladnih organizacijah. Ustanavljanje posebnih varuhov za ta namen bi bilo za državo vsekakor predrago in nesmotrno. (Rovšek, 2000)

Namestnik varuha človekovih pravic opozarja, da so interni ombudsmani znotraj medijski hiš, kakršne poznajo Američani, nepravi varuhi. Bolj kot za varovanje poklicnih meril gre pri tem za komercialno potezo medija.¹² Ne verjame, da bi tiskovni svet kot kolektivni organ mogel biti dovolj učinkovit: To vem tudi iz izkušenj pri delu sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki je bil tudi kolektivni organ. Pritožbe se lahko dovolj strokovno raziščejo in obdelajo le individualno, kolektivni organ pa lahko na tej podlagi sprejme odločitev o »krivdi« in »kazni« ali obravnava splošnejša vprašanja. Zato predlagam, da bi bila struktura medijskega varuha taka: tiskovni svet, ki bi bil sestavljen iz predstavnikov lastnikov medijev, združenja novinarjev in civilne družbe, bi imenoval medijskega varuha, in ta bi raziskoval kršitve pravic posameznikov, ki jih zagrešijo mediji. Zadeve bi obravnaval na pobudo prizadetih ali na lastno pobudo. O kršitvah na podlagi etičnega kodeksa bi odločal samostojno. Njegove odločitve bi mediji morali spoštovati in objaviti. Če se z objavo ne bi strinjali, bi se lahko pritožili na tiskovni svet, ki bi o zadevi dokončno odločil. Približno tako deluje medijski ombudsman na Švedskem. Ostaja le vprašanje, ki mu tudi sam ne vem odgovora, kako obvezno vključiti vse medije in novinarje v takšno shemo. (Rovšek, 2000)

Za institucijo medijskega varuha se zavzema tudi nekdanji predsednik novinarskega častnega razsodišča Zoran Medved, ki sicer meni, da razmere v Sloveniji še niso zrele za ustanovitev tiskovnega sveta: tiskovni svet bi veliko lažje ustanovili, če bi po vzoru RTV Slovenija večina množičnih medijev pri nas sprejela lastna poklicna merila in načela novinarske etike, kar v razvitih državah ni nobena izjema. Če bi bila večina medijev že zavezana skupnim merilom in etičnim načelom, bi v tiskovnem svetu lažje dosegli soglasje o tem, kaj je prav. Toda vemo, da tega soglasja zdaj ni, da je spopad za tržne deleže hud in da je iluzorno pričakovati, da se bodo mediji samoomejevali, dokler je njihova

¹² Danes samoomejevalna telesa v Združenih državah najpogosteje nastopajo na hišni, regionalni ali lokalni ravni, na nacionalni pa ne. Kot piše Rovšek, je njihovo delo tesno povezano tudi z lastnikom medija, in torej ne gre za prostovoljna telesa, zato hišnim medijskim ombudsmanom ne namenjam posebne pozornosti. Ameriški časopisni ombudsmani so, denimo, povsem zasebne institucije in so podrejeni lastnikom. Poznamo jih sicer tudi v Evropi: delujejo pa v časopisih in elektronskih medijih v Veliki Britaniji, Franciji, Irski, Italiji, na Nizozemskem, v Španiji in Švici. Tudi slovenska nacionalna rtv v kodeksu predvideva, naj bi njegovo spoštovanje preverjal posebni varuh – a ga do nastanka tega besedila niso našli, oziroma so njegove naloge preložili na ramena sveta RTVS, to pa je sprto s temeljno funkcijo tega telesa kot upravnega organa.

usoda prepuščena predvsem trgu. Zato bi bilo morda modro premisliti o tem, da v Sloveniji najprej ustanovimo institucijo varuha medijskih pravic, ki bi lahko neodvisno in s strokovno pomočjo lastnih strokovnih služb in strokovnjakov z univerz pa tudi iz medijev kompetentno presojal razmere na medijskem prizorišču in opozarjal ne samo na moralne ali strokovne spodrsjlaje, ampak tudi na kršitve zakonodaje, zakonsko neurejene stvari in podobno. Izkušnje z varuhom človekovih pravic so v tem primeru sila dobrodošle, še bolj o tem, kako se ga znebiti ali nanj v primernem kontekstu pozabiti. (Medved, 2000)

Zamisel o varuhu, ki bi skrbel za medije, sicer ureja enega izmed problemov, s katerimi se je skupina, ki poskuša promovirati idejo o slovenskem tiskovnem svetu, srečala najprej – financiranje delovanja takega telesa. Tisti, ki naj bi sestavljali tak organ – torej novinarji in založniki pa še od njih izbrani predstavniki javnosti – bi morali zaradi neodvisnosti tiskovnega sveta tudi finančno skrbeti za njegov obstoj. Ombudsmana pa najpogosteje z zakonom ustanovi država, torej mora poskrbeti tudi za njegovo financiranje. A prav tu je kavelj: že pri izbiri varuha človekovih pravic je začela delovati strankarska kuhinja, saj zakon povrh vsega predvideva, da mora kandidat dobiti dve tretjini vseh poslanskih glasov. Če so predlagatelji sicer pošteno menili, da bo to stranke prisililo k sporazumevanju, se je naivnost pokazala že pri izbiri prvega varuha človekovih pravic, saj je pod površino tekla pravcata trgovina z glasovi. Ko gre za medijskega varuha, torej ombudsmana s področja, ki politiko na vso moč zanima, je mogoče predpostaviti še živahnjšo trgovino, in prav lahko se zgodi, da bo končna izbira daleč od načela samoregulacije – prostovoljne odločitve medijev, da postavijo izvajanje poklicnih načel pod takšen družbeni nadzor. Edina prvina prostovoljnosti bi v takem primeru ostala poklicna načela sama – toda tudi pri njih je veliko vprašanje, če bi se politika zadovoljila s tem, da so nastala zunaj njenega vpliva.

Kdor pozna delovanje državnega zbora, mora dvomiti, da bi zakon o varuhu, pa naj ga sestavljavci pripravijo še tako dobro, ohranil vse ključne elemente neodvisnosti. Tisti z malo boljšim spominom se bodo spomnili, da so med sprejemanjem zakona o varuhu človekovih pravic poslanci poskušali ombudsmanu postaviti vrsto ovir zlasti pri dostopu do obrambnega ministrstva, čeprav bi lahko imel prav zaradi represivne narave tega organa, podobno kot pri policiji, največ pritožb proti njemu. Parlament se je tedaj ven-

darle odločil, da varuhu omogoči neovirano poseganje tudi v kršenje človekovih pravic na obrambnem področju, zlahka pa bi se bilo zgodilo, da bi mu bili to z dopolnili k zakonu tudi preprečili. Nobenega jamstva ni, da se zakon o medijskem ombudsmanu ne bi skvaril že med sprejemanjem, in to tako, da bi morebitna finančna neproblematičnost prinesla precej hujše posledice na vsebinskem področju. Povrh vsega pa ni jamstva, da bi za medijskega ombudsmana in njegove sodelavce res dobili branilce novinarske neodvisnosti; prav lahko bi se ta institucija spremenila v navaden pritožni organ za obrambo porabnikov medijskih storitev, to pa ne more biti njen edini namen.

Švedski vzor, ki ga omenja Rovšek, se zdi idealna ureditev. Obstoj ombudsmana in tiskovnega sveta ureja nekatere probleme, ki jih ustvarja enostranska ureditev: z novinarsko in medijsko odgovornostjo se ukvarja kolektivni organ, v katerem sedijo tudi novinarji in založniki. Ta je lahko tudi zadnja pritožna stopnja, in dejstvo, da večino operativnega dela opravijo že v ombudsmanovem uradu, ji omogoča, da se težavnim in spornim primerom posveti s primerno natančnostjo in profesionalno širino. Poleg tega pa lahko prav tiskovni svet na podlagi ombudsmanovih ugotovitev sproži vrsto pobud na zakonodajni ravni in hkrati nastopa tudi kot moralna avtoriteta, ko nastanejo v javnosti morebitna sporna vprašanja, povezana z mediji. Zagotovo je takšna kombinacija medijskega varuha in tiskovnega sveta tudi najbližje načelu samoregulacije, saj je svet tudi višja pritožna instanca in lahko zavrne tudi varuhovo razsodbo, če se pokaže, da je zaradi njegove finančne odvisnosti od oblasti neprimerna.

DRUŠTVENO, ZBORNIČNO ČASTNO RAZSODIŠČE

Leta 1980 je umrl predsednik nekdanje Jugoslavije Josip Broz Tito. Naslednje leto je na Kosovu izbruhnila vstaja in sprožila dogodke, ki so na koncu razkrojili skupno državo. Vsaj kar zadeva Slovenijo, se je prav ob kosovskih dogodkih oziroma poročanju o njih začela prelamljati praksa vsenadzorujoče partije, čeprav je moralo miniti še nekaj let, da je tudi zares opustila pritisk na domače medije. Zasluge za konec informacijske blokade o dogajanju na Kosovu ima nekdanji časnikar in pozneje vodja Titovega kabineta politik Jože Smole, ki je najprej v lastni hiši RTV Slovenija, ki ji je načeloval kot predsednik njenega tedanjega najvišjega organa skupščine RTV, novinarjem natanko po-

ročal o tem, kaj se na Kosovu sploh dogaja. Zveza komunistov Jugoslavije je po stari recepturi, da neprijetnih dogodkov ni, če o njih ne širiš novic, poskušala informacije zadržati pod pokrovko, a je to prakso prav zaradi Smoletovih beograjskih nastopov počasi opuščala in novice o dogajanjih na Kosovu dajala v javnost – kajpada opremljene s primernimi ideološkimi komentarji. Smole seveda še zdaleč ni bil partijski oporečnik, tudi o njem bi lahko govorili kot o »vojaku partije« – bil pa je med prvimi, ki je ugotovil, da lahko ZKJ preživi, samo če počasi in nadzorovano popušča uzde in privoli v politično konkurenco, ko bo nanjo tudi pripravljena. In popuščala jih je zares počasi – tako, da je začetek osemdesetih zaznamovalo še kar nekaj poskusov trdega prijema okrog vratu medijev – le da je stisk vse bolj popuščal.

V enem od takih stiskov se je znašel tudi satirični časopis *Pavliha*, ki ga je od leta 1980 vodil odgovorni urednik Bogdan Novak. Ta je vzel zares načelo satire, da puščice letijo v najvišje vrhove, in se je že dobrih štirinajst dni po prihodu na novo delovno mesto srečal s pritiskom oblasti zaradi povsem nedolžne zgodbe. V letu, ko je potitovsko Jugoslavijo pestila gospodarska kriza, je splošno varčevanje tudi ljubljanske mestne oblasti pripravilo do tega, da so ogrevalno sezono začele pozneje. Medtem ko so ljudje po stanovanjskih blokih zmrzovali, pa so, kot je odkril in zapisal *Pavliha*, v centralnem komiteju slovenske partije pridno kurili. Prvi odzivi na pisanje *Pavlihe* so bili še mlačni – nekaj »dvornih« novinarjev je vzelo ck v bran in tako pokazalo, da politiki že nezadovoljno godrnjajo. Toda Novak ni odnehal: objavil je zgodbo o Erazmu Predjamskem, ki da si je iz samopriskovka dal zgraditi nov grad – aluzija na še vedno močnega upokojenega politika Ivana Mačka, ki so mu iz denarja za gradnjo Cankarjevega doma postavili nadomestno hišo, je bila očitna. Potrpljenje pa je politiko minilo zaradi treh prispevkov. Najprej karikature s podobo črička, ki lenari in prepeva znano skladbo *Delam kot zamorc*, okoli njega pa garajo pridne mravlje. Le da so na risbi garale samo črne mravlje, rdeče (komunisti) pa so se zgledovale po čričku. Še več razburjenja sta povzročili objava imen funkcionarjev, ki so v novomeški tovarni avtomobilov kupili avtomobile pod nenavadno ugodnimi pogoji, in napoved časopisa, da bo v kratkem objavili celoten spisek. Kaplja čez rob pa je bila fotografija teritorialca s fračo – s podpisom, da gre za skrivno orožje jugoslovanske vojske. Ta je bila v 80-ih letih nedotakljiva. Politika se

sicer ni neposredno vključila v obračun s *Pavliho* in njegovim odgovornim urednikom Novakom, toda vsi so vedeli, da za številnimi sestanki in prepričevanjem Novaka, naj prizna zмотo, stojijo politični botri. Ker odgovornega urednika niso mogli prepričati, so začeli utirati pot za njegovo odstavitev. Ustanovitelj *Pavlihe* je bilo Društvo novinarjev Slovenije, toda njegov upravni odbor sprva ni bil preveč navdušen nad eksekucijo. Zdi se, da so »odstranjevalci« Bogdana Novaka menili, da bi bilo upravni odbor društva mogoče zmehčati, če bi posamezne prispevke negativno ocenilo tudi novinarsko častno razsodišče. To se je sestalo v začetku leta 1984, toda izgovora za Novakovo odstavitev jim zagotovo ni dalo. Bogdan Novak morda ni bil povsem zadovoljen z njegovimi odločitvami, saj je pozneje na razsodbo poslal še svoje pripombe, toda tudi »eksekutorjem« častno razsodišče ni pritrdilo. Razsodbo je pospremila še s posebnimi opozorili:

Častno razsodišče sodi, da gre za posebno zvrst novinarskega dela, ki jo je potrebno dalje gojiti in negovati ter jo, kadar je dobra, podpirati in ščititi. Takšna zvrst, kot je satira, nosi v sebi neprizanesljivost in ne more biti oportunistična. Kot taka je še posebej izpostavljena kritiki in ostri oceni. To pa tudi pomeni, da imajo njeni avtorji še posebne odgovornosti. Čeprav je časopisni satiri dan širši okvir, ima vendarle glede na to posebnost obveznosti do resnice, do spoštovanja človeka in do točnega podatka, kot jo ima celotno informiranje in vsi delavci, ki na tem področju delajo. Prav tenkočutnost do resnice, do varovanja človekove integritete, daje moč satiri, da se lahko upre vselej, kadar ima prav, pa jo hoče kdo zavreti. (Novak, 1991: 222)

Častno razsodišče, ki ga je tedaj vodila Kristina Lovrenčič, je torej zavestno preslišalo namige politike in pokazalo precej neodvisnosti, ne le od politike, ampak tudi od vodstva društva novinarjev, ki je na koncu sicer brez pričakovane »pomoči« razsodišča Novaka vendarle odstavilo. S tem se je pokazalo, da politika vendarle še drži stvari kolikor toliko v rokah.

V nasprotju s podobnimi telesi v nekdanjih socialističnih državah je slovensko častno razsodišče ne samo pri tem dogodku leta 1984, ampak že pred tem v nekaj primerih pokazalo zadostno stopnjo avtonomnosti, pač odvisno od ljudi, ki so sedeli v njem, in tistih, ki so ga vodili. Vendar lahko prav razsodbo v »primeru *Pavliha*« štejemo za mejnik, po katerem častno razsodišče ni več zdrsnilo v ideološko ocenjevanje domnevnih novinarskih kršitev, ampak

je pot prihodnjim ocenam tlakovalo predvsem s poklicnimi merili. Poznejši predsednici razsodišča Mojca Drčar-Murko in Slava Partljič sta prav zaradi varstva poklicnih meril kot edinega kriterija pri razsojanju v spornih primerih še utrjevali avtonomijo tega telesa v razmerju do oblasti. Častno razsodišče je potemtakem v boju za svobodo medijev prehitelo svojo stanovsko organizacijo, društvo novinarjev, in si s tem nabralo veliko moralnega kapitala. Ta je postal pomemben tudi v obdobju političnih sprememb, ko so nove politične sile poskušale vsiliti tezo, da je zmaga političnega pluralizma že zadostno zagotovilo za svobodo tiska. Pokazalo se je nasprotno: nekatere politične stranke so verjele, da se je slovensko novinarstvo tako ali tako navadilo udinjati oblastnikom in ga je treba zdaj samo preusmeriti k novim gospodarjem. Pri tem so se motile kar na dveh ravneh: novinarjev, ki so zvesto služili ideološkim potrebam prejšnjega režima, je bilo malo, večina – pač tisti, ki niso poročali o dnevni politiki – je delo opravljala v skladu s poklicnimi merili, kakršna je poznal demokratični svet. Druga polovica osemdesetih let je pri večini novinarjev zbudila refleks obrambe pred zunanjimi pritiski in ta ni izginil niti po zmagi večstrankarskega sistema. Častno razsodišče, ki je bilo zagotovo v središču boja za avtonomnost novinarstva in ki so ga nove politične sile oblegale s pritožbami proti novinarjem, je tudi zdaj vse primere razsojalo samo z vidika poklicne etike, to pa je ljudem, ki bi ga – to pot pa iz druge politične smeri – uporabili za orodje proti nezaželenim novinarjem, kmalu vzelo voljo.

Moralni kapital, ki ga je častno razsodišče pridobilo v osemdesetih, pa je pozneje nenavadno vplival na njegove odločitve, sprejete v novih razmerah. Če so namreč novinarji v osemdesetih od njega pričakovali, da jih bo branilo pred zunanjimi pritiski politike, so zdaj v njem videli sindikalistično trdnjavo, ki naj brani novinarja ne glede na to, kaj je storil. Eden od članov častnega razsodišča je pri nekem primeru celo dejal: »Naj smo se še tako trudili, toliko napak je naredil, da ga nismo mogli ubraniti.« Namesto da bi častno razsodišče branilo ugled poklica in novinarje pri tem opozarjalo, da ga morajo s profesionalnim delom braniti tudi sami, se je med njegovimi člani pogosto razrastle občutek, da je treba poklicnega tovariša braniti za vsako ceno. To napačno razumevanje vloge častnega razsodišča je eden od pomembnih razlogov za razmislek o drugačni obliki samoomejevanja v slovenskih medijih, čeprav to še ne izključuje obstoja samega častnega razsodišča.

Slovensko novinarsko častno razsodišče obravnava domnevne kršitve novinarjev tako v tiskanih kot v elektronskih medijih. V tem je podobno estonskemu tiskovnemu svetu, pa tudi razsodišču malteškega novinarskega kluba. Enostranski organ, ki presoja o kršitvah novinarske etike, je tudi italijanska novinarska zbornica, le da so njene odločitve, kot sem že zapisal, precej usodnejše za novinarjevo kariero kot, denimo, razsodbe slovenskega častnega razsodišča. Italijanska novinarska zbornica, ki so jo ustanovili kot poklicno združenje italijanskih novinarjev in jo sestavlja 19 regionalnih zbornic, je namreč strogo formalno telo. Za članstvo v njem je treba imeti licenco, ki jo novinar pridobi po 18 mesecih pripravniškega dela in opravljenem licenčnem izpitu. Opora za tak položaj pa je že v italijanski ustavi; ta nacionalni zbornici (in regionalnim zbornicam) zagotavlja tudi posebno pravico, da disciplinsko ukrepa proti novinarjem, ki ne spoštujejo poklicnih in etičnih norm. Najstrožja sankcija je odvzem licence za opravljanje poklica in izpis iz registra novinarjev, kar dejansko pomeni konec novinarske kariere. Če tak ukrep izrečejo na regionalni ravni, se prizadeti še lahko pritoži v nacionalni zbornici, zadnja instanca pa je sodišče.

V Sloveniji so zadnja leta marsikoga obhajale skomine po trdno zasnovani novinarski organizaciji, ki naj se z zakonsko priznano obliko organiziranosti upre zunanjim pritiskom – toda le malokdo je premislil, da se za njo skriva tudi veliko pasti. Koliko to lahko pomaga ugledu poklica in kje se pravzaprav skriva prava moč novinarskega ugleda, sem sam poskušal pojasniti v zimski številki *Medijske preže* 2001: Pred časom sem sodeloval pri okrogli mizi, ki se je ukvarjala z vprašanjem, ali naj slovenski novinarji ustanovimo zbornico. Tisti, ki so zbornico zagovarjali, so najpogosteje uporabljali argument, da bo to telo poskrbelo za ugled novinarskega poklica. Iz česa je pravzaprav sestavljen ugled novinarskega poklica? Iz vsote ugledov, ki jih imajo v družbi posamezni novinarji? Iz višine honorarja ali plače, ki ju novinarji dobivajo za svoje pisanje? Iz strahu, ki ga imajo nepošteni pred preiskovalnim novinarstvom, ali spoštovanja, ki ga mora čutiti oblast do novinarskega dela? Če se ugled meri predvsem z denarjem, ga je potem takem mogoče hitreje doseči s sindikalnim delom – močnejši ko bo sindikat, boljše plače in honorarje bo dosegal za novinarski ceh. Vendar dvomim, da novinarji hrepenijo po tej vrsti ugleda, kajti ugled poklica je najbolj odvisen od tega, kako ljudje sprejemajo novinarsko delo, koliko

verjamejo, da je ta poklic potreben in da mediji zares opravljajo delo, ki je v splošno korist. Ugled ustvarja predvsem zaupanje tistih, ki jim je novinarsko delo namenjeno. Povsem podobno, kot se glas o dobrem mizarju širi daleč naokoli, se bralci, gledalci ali poslušalci odločajo, kateremu novinarju ali uredništvu zaupajo in zakaj. Čeprav si pogosto ne znajo odgovoriti, bodo na vprašanje, zakaj je kakšen novinar boljši od drugega, odgovorili s splošnim izrazom: »Ker je pošten, ker mu verjamem.« Nadaljnje raziskovanje bi morda razkrilo še kakšne druge prvine: novinarski pogum, spretnost v izražanju, pravičnost do vseh zapletenih v zgodbo in – tega ljudje sicer ne izrečejo prav pogosto: »Zato, ker o vsem misli tako kakor jaz.« Toda temeljni odnos med časopisom, radiom ali televizijo in uporabniki je stvar zaupanja, ki ga lahko ustvari samo verodostojnost časopisa. Njena vsebina sta že omenjena poštenost (točnost navajanja dejstev, uravnoteženost, nenavijaštvo) in pripravljenost vsakega medija, da jo da v presojo na tehtnico, ki jo odčitava nepristranski sodnik. (Bervar, 2001) Novinarji, ki pa vsaj za silo poznajo slovenski politični oder, bodo pri možnosti, da bi novinarsko zbornico vzpostavljali z zakonom, in pri siceršnji zrelosti slovenskega parlamenta bržkone nadvse previdni. Sploh pa je zavezništvo z eno politiko, ki naj bi drugo pripravilo do tega, da bi spoštovala novinarstvo, dvorezen meč.

Sicer se v članku nisem hotel opredeliti ne za častno razsodišče ne za tiskovni ali medijski svet. Mislim, da ustanovitve tiskovnega sveta tudi ne pomeni konca novinarskega častnega razsodišča. Bi ga pa postavila v primernejšo vlogo.

Šibke plati enostranske oblikovanega častnega razsodišča so zlasti te:

- Njegove razsodbe so praviloma usmerjene predvsem proti novinarjem. Novinarji, ki niso člani Društva novinarjev Slovenije, se ne čutijo zavezane poklicnim etičnim pravilom, člani pa se razsodbi izognejo tudi tako, da, če je zanje neugodna, iz društva kratko malo izstopijo. Sandra Bašić Hrvatinić piše: Trije novinarji, ki so dobili vabilo na razpravo nČR, so sodelovanje odklonili, eden od novinarjev pa je zapisal, »da nekakšnemu častnemu razsodišču enostavno prepoveduje, da bi o njem kaj razpravljalo«. (Bašić Hrvatinić, 1999)
- Drugih partnerjev v medijskem prostoru ne razsodbe ne kodeks Društva novinarjev Slovenije v ničemer ne zavezujejo. Vili Einspieler, sedanji predsednik častnega razsodišča, pravi o tem: Tu gre zares za pomanjkljivost, razen odgovornega urednika in novinarja, ki se je podpisal pod

prispevek, nobena vmesna raven ne odgovarja za objavo ali morebitno kršitev kodeksa. Včasih, denimo, zadevo »zamočijo« kakšni uredniki, njih pa na častno razsodišče sploh ne moreš dati; enako velja za vmesne urednike. O tem smo na častnem razsodišču že razpravljali in razmišljali, da bi kazalo kodeks spremeniti tudi v tej smeri. (Einspieler, 2002)¹³ Kaj pa poskusi vplivanja delodajalcev in lastnikov? Kdo bo ocenil njihovo poseganje v prispevke, ki zaradi dobička zanemarja etiko?

- Častno razsodišče ni partner v pogovorih o spremembah medijske zakonodaje, ko gre za uveljavljanje poklicne etike, pač pa je to vodstvo Društva novinarjev Slovenije.
- Že omenjena sindikalistično pojmovana vloga častnega razsodišča kot telesa, ki mora braniti novinarje, ne pa poklicno etiko. (Vili Einspieler: V bistvu bi s tako »notranjo solidarnostjo« škodili celotnemu novinarstvu. Res pa poskušamo delovati tako, da ljudi spodbujamo, naj nekaterih napak ne bi ponavljali, in smo potem morda včasih pri razsodbah blažji. Skratka, če imamo alternativo, da koga »pribijemo na križ« ali pa da mu pokažemo, da je naredil poklicno napako, se raje odločamo predvsem za opozorilo. (Einspieler, 2002)¹⁴
- Založniki vse manj čutijo obveznost, da bi razsodbe častnega razsodišča tudi objavljali, zato ker jih k temu ne zavezuje ta ne prisila ne sporazum, kakršnega, denimo, sklenejo ustanovitelji tiskovnih oziroma medijskih svetov.
- Kakor koli obračamo, kodeks Društva novinarjev Slovenije je še vedno samo društveni kodeks, in če se kdo v prihodnosti domisli, da bi bilo treba oblikovati nekakšen novinarski etični kodeks na vsedržavni ravni, se prav lahko zgodi, da bo nastal brez prevladujočega vpliva novinarjev. Poleg tega je Slovenija izjema med tranzicijskimi državami, kjer so novinarske organizacije razdrobljene: ima samo dve prevladujoči novinarski združenji – Društvo novinarjev Slovenije in Sindikat novinarjev Slovenije. Druge novinarske organizacije pri nas so bistveno manj vplivne ali pa so nastale predvsem zaradi raznih zakonskih določil, denimo regionalna novinarska društva, ki so sicer po vsebini člani Društva novinarjev Slovenije, a zaradi lastnih proračunskih zahtev samostojna društva, sicer pa spoštujejo usmeritve Društva novinarjev Slovenije in novinarsko častno razsodišče in njegove razsodbe. Ni jamstva, da se bo takšno stanje ohranilo tudi v prihodnje, saj se lahko iz obeh

¹³ Intervju z Vilijem Einspielerjem, Bohinj, marec 2002.

¹⁴ prav tam

sedanjih organizacij ali morda zaradi drugačnih interesov razvijejo povsem druge oblike novinarskega povezovanja: nova društva in sindikati, ki bodo morda manj upoštevali s sedanjim kodeksom utrjeno novinarsko etiko in jo uskladili s kakšnimi drugimi koncesijami, ki jih lahko ponudijo lastniki ali oblast.

Če bi se nam v prihodnosti morda uspelo dogovoriti o ustanovitvi tiskovnega ali medijskega sveta, je lahko sedanjí kodeks društva in sindikata novinarjev temelj (če ne že kar temeljno besedilo) poklicnega etičnega kodeksa, ki bi zavezoval vse ustanovitelje takega telesa, to pa bi pomenilo, da imajo pri tem še vedno v rokah pobudo novinarji. Novinarsko častno razsodišče bi se potemtakem še vedno ukvarjalo s kršitvami poklicne etike, vendar zdaj samo skozi načela društvene organiziranosti in samo z novinarskimi prispevki. Tiskovni svet pa bi se ukvarjal z mediji – in samo ti, oziroma pritožbe nad domnevnimi uredniškimi napakami, bi bili predmet njegove obravnave. To seveda ne pomeni, da bi v podaljšanem ugotavljanju odgovornosti za poklicno napako novinar ostal izvzet, a to bi postala notranja stvar vsake medijske hiše, kjer bi ključno odgovornost, tako kakor je to tudi v praksi, prevzel odgovorni urednik. Novinarsko častno razsodišče bi tako lahko zares prevzelo obrambno vlogo, če bi se pokazalo, da poskušajo delodajalci in uredniki lastno napako prevaliti na avtorja, ki so ga morda sami pripravili k neetičnemu ravnanju, ali če je morda novinar niti ni zagrešil, ampak je nastala v poznejših (sicer po kodeksu brez avtorjevega privoljenja nedopustnih) postopkih predelave novinarskega prispevka.

TISKOVNI, MEDIJSKI SVET

Po definiciji je tiskovni svet nevladna ustanova, ki bi morala biti posrednica med mediji in javnostjo. Po Danielu Cornuju so njegove naloge take:

- *Varuje javnost* s tem, da vsakomur, ki se počuti prizadetega ali šokiranega zaradi kakšnega novinarjevega dejanja, omogoči, da se pritoži; to je hkrati tudi možnost, da javnost pove, kaj misli o početju medijev.
- Na drugi strani *varuje novinarje in tudi medije nasploh* pred morebitnimi pobudami političnih oblasti, sodnih instanc pa tudi pred javnostjo samo, če bi njena dejavnost vodila k nedovoljenemu nadzoru nad medijsko prakso. Svet tudi izraža pripravljenost poklicnih krogov, da zagotovijo samoomejevanje in resno sprejemajo svojo odgovornost v družbi.

- Je *posrednik* med mediji in njihovim občinstvom. Tako lahko zadosti zahtevam družbe, omogoči posameznikom, da dobijo zadoščenje, hkrati pa zagotovi, da pot na sodišče, ki je sicer vedno odprta, ni nujno tudi obvezni način iskanja pravice. Vendar je o njem vseeno težko govoriti kot o povsem nevtralnem organu, saj ponavadi ostane blizu medijskim poklicnim krogom, ki tudi financirajo njegove dejavnosti. V številnih državah svet nima niti enega predstavnika javnosti.
- Naloga sveta je tudi *tolmačenje poklicnih norm*. Za njihovo spoštovanje se dosledno zavzema, po potrebi jih še razvija in dopolnjuje. Svet odloča, kaj je v novinarstvu dobro in kaj ne, podobno kot sodišče razsoja o pravici. Njegova stališča imajo vsebinsko težo razsodb in mnogi tiskovni sveti (na primer v Švici ali Nemčiji) dosledno skrbijo za to, da ima koherentnost njihovih stališč trajnejšo vrednost. (Cornu, 1997: 26–27)

Ob opozorilu, da tujih praks ne kaže nekritično presenjati v domače okolje, bi se najbrž večina poznavalcev strinjala, da je model britanske pritožne komisije za tisk zelo blizu temu, da bi ga lahko jemali za vzor. A kakor noben ideal tudi ta ni brez pomanjkljivosti. Najprej zaradi nastajanja. Omenil sem že, da potem ko se je britanski tiskovni svet pokazal za neučinkovitega, nova pritožna komisija za tisk ni nastala zaradi dobrega sporazumevanja novinarjev, založnikov in javnosti, ampak zato, ker je nad svobodnim tiskom visela grožnja, da bo parlament z zakonom omejil njegove (resda večkrat zlorabljene) pravice. Tako imenovani Calcuttov odbor za zasebnost in z njo povezane zadeve, ki so ga imenovali zaradi vse bolj agresivnega poseganja rumenega tiska v človekovo zasebnost, je zapisal: »Naše prvo priporočilo je, da je treba tisku dati še zadnjo priložnost, da dokaže, da je sposoben stvari spraviti v red.« Calcutt je od vsega začetka dajal prednost ostri zakonodaji za varstvo zasebnosti. (Shannon, 2001: 28) Šele to je novinarje, založnike in javnost postavilo na isti breg, oblasti pa tudi ne bi bilo preveč všeč srebati to vročo juho; kateri oblastnik pa si želi, da bi ga razglasili za grobarja svobodnega tiska?

O britanski pritožni komisiji je pri nas pisala Sandra Bašić Hrvatini. Komisijo sestavlja šestnajst članov. Devet članov s predsednikom vred je neodvisnih. Ostali člani so starejši uredniki iz časopisne in revijalne založniške industrije. Pritožno komisijo za tisk (PKT) financira časopisna industrija, ki odmerja prispevke vsakega časopisa ali revije glede na naklado. Od ustanovitve komisije in sprejemanja

novinarskega kodeksa leta 1991 je PKT obravnavala več kot 25.000 pritožb. V prvem četrtletju leta 2000 je PKT obravnavala 556 primerov. V 148 primerih je ugotovila, da se pritožbe nanašajo na zadeve, ki ne sodijo na področje njenega odločanja (recimo oglaševanje, kršitve pogodb ali vprašanja okusa). V 220 primerih je ugotovila, da gre za pritožbe, ki se nanašajo na kršitve posameznih členov kodeksa. V 118 primerih so bile pritožbe uspešno rešene sporazumno med pritožnikom in medijem. Komisija je v dvajsetih primerih dejansko odločala in sprejela razsodbe: 12 jih je rešila v korist pritožnikov in v osmih primerih je menila, da ne gre za kršitev kodeksa, ter jih je zavrgla. Med uspešno rešenimi primeri je največ pritožb o kršitvi prvega člena kodeksa (natančnost), zasebnosti, varstva otrok, vendar v zasebnost ljudi pri žalovanju in poročanja o žrtvah spolnih napadov. V večini primerov je časopis oz. urednik objavil odgovor ali popravek pritožnika in uredniško opravičilo. V nekaj primerih so se uredniki tudi zasebno opravičili prizadetim. V primerih, ko je komisija sprejela razsodbe, se večina kršitev nanaša na zasebnost (upravičeno pričakovanje posameznika, da bo znotraj tega področja spoštovana njegova zasebnost), varstvo otrok in izkrivljanje informacij. (Bašić Hrvatinić, 2000)

Spodbudni zgled, ki bi ga kazalo upoštevati, če nam v Sloveniji vendarle kdaj uspe učinkovit pogovor o ustanovitvi tiskovnega ali medijskega sveta, je tudi nemški tiskovni svet. Od ideala odstopa, ker v njem ni predstavnikov javnosti, in to nekateri mlajši člani sveta tudi priznavajo. Toda tradicija je že dolga – ustanovili so ga leta 1954 –, pritožb nad njegovo sestavo pa tudi ni veliko, in tako ustanovitelji mislijo, da je škoda manjša, če v sistem ne vnašajo prevelikih sprememb. Še posebno, ker je nemški tiskovni svet vsaj v eni točki povezan z zakonodajno oblastjo: del denarja za njegovo delovanje namreč po posebnem zakonu prispeva tudi država. Zakon sam sicer ne dopušča, da bi parlament kakor koli izsiljeval tiskovni svet in pogojeval odločitve z zmanjšanjem ali povečanjem državne pomoči, a temeljita reorganizacija bi razpravo o taki obliki samoregulacije odprla na novo – in to, bi dejal, je temeljni razlog, zakaj Nemci nočejo spreminjati sestave tega telesa, četudi vedo, da bi mu sodelovanje predstavnikov javnosti utegnilo povečati verodostojnost. Še nekaj podatkov kakor jih navaja sekretar sveta Lutz Tillmanns: »Nemški tiskovni svet že 43 let brani svobodo tiska in njegov ugled, pri tem pa ga podpirajo dve vodilni združenji založ-

nikov (Zvezno združenje nemških časopisnih založnikov – BDZV in Zvezno združenje nemških založnikov revij VDZ) in dve novinarski sindikalni združenji (Nemško združenje novinarjev – DJV in Zveza medijske, založniške in tiskarske, novinarske in umetniške industrije – IG Medien). Da bi zavarovali svobodo tiska, posvečamo vso skrb izvajanju temeljnih pravil nepristranskega in poštenega poročanja, kar vključuje tudi nadziranje spoštovanja teh poklicnih etičnih načel. Zato se zdi samoregulacija tiska nujna, kajti popravljanje kršitev novinarske nepristranosti in natančnosti na področju poklicne etike ni naloga zakonodaje – niti na nacionalni niti na evropski ravni. Nemški tiskovni svet bedi nad publicističnimi načeli (novinarski kodeks), ki jih je oblikoval sam in ki se nenehno razvijajo kot pravila za varstvo novinarske etike, da bi okrepil zavedanje o nujnosti nepristranskega, natančnega in odgovornega poročanja. Iz istih razlogov je nemški tiskovni svet leta 1973 ustanovil pritožno komisijo, ki obravnava pritožbe javnosti, jih proučuje in o njih odloča v postopkih, ki ustrezajo načelom in ureditvi pravne države. Na podlagi številnih odločitev (približno 4500 pritožb od leta 1985) tiskovni svet posodablja lastna etična pravila in tako zagotavlja nenehen dialog med bralci in uredniki. Nemški tiskovni svet že 25 let intenzivno obravnava pritožbe, in pri tem ga vodijo načela novinarskega kodeksa in vodila/priporočila novinarskega dela. Učinkovitost si je zagotovil s tako imenovano »izjavo o dolžnosti objave javnega ukora«. Podpisalo jo je približno 900 založniških hiš (95% nemških založnikov). Založniške hiše objavljajo javne ukore, ki jih je proti njihovim časopisom izrekel nemški tiskovni svet, v časopisih in elektronskih različicah. Novinarski kodeks je sprejela večina tiska in tudi del elektronskih medijev. (Tillmanns, 1999)

Pa še tole: medijski ali tiskovni svet? Za medijski svet se zavzema nekdanji predsednik društva novinarjev Branko Maksimovič, saj sodi, da bi se morala radio in televizija ravnati po enakih načelih in merilih in enaki presoji kot tisk, seveda z upoštevanjem posebnosti posameznega glasila in medija. (Maksimovič 2000)

Res se zdi, da bi se bilo, glede na to, da je zakonska ureditev elektronskih medijev bistveno podrobnejša od zakonov, ki urejajo položaj tiska, najbolje ravnati po zgledu držav, kjer se takšno telo ukvarja samo s tiskom. Poleg tega v mnogih državah (tudi pri nas) kršitve poklicne etike in zakonov nadzirajo posebna, po možnosti nevladna telesa,

ki imajo v rokah tudi precej močnejšo grožnjo – odvzem radijske ali televizijske frekvence. Po drugi strani pa je slovenski medijski trg majhen, že praksa častnega razsodišča, ki obravnava tudi dogajanja v elektronskih medijih, kaže, da število pritožb ni pretirano. Povsem pragmatično razmišljanje tudi pove, da je obremenitev manjša, če si stroške za delovanje takega sveta deli več subjektov, razširitev partnerjev v takem sporazumevanju še na lastnike radijskih in televizijskih postaj se zdi smotrna. Izkušnje iz tujine, kjer imajo telesa, ki se ukvarjajo z vsemi mediji, tudi ne govorijo o kakšnih prevelikih zapletih.

Za ustanovitev medijskega in ne le tiskovnega sveta govori tudi prihodnost razvoja komunikacij. Prej ali slej bodo načela samoomejevanja vplivala tudi na oblikovanje svetovnega spleta. Poskusi prepovedi posameznih vsebin na spletu opozarjajo na prizadevanje za večji nadzor nad internetnimi stranmi. Jasno je, da neomejena svoboda, ki zdaj vlada na teh straneh, ne bo večna in da si bodo vlade prizadevale omejiti vsaj vsebine, ki spodbujajo k nasilju, diskriminaciji in terorizmu, zato se bo izbira na koncu zožila na dve možnosti: zakonsko omejevanje ali samoregulacijo. V tem trenutku sicer še nikomur ni jasno, kako bi bilo to mogoče izpeljati, toda razmišljanje o samoomejevanju postaja vse glasnejše. Z enotnim medijskim svetom bi bili na morebitne prihodnje rešitve bolje pripravljeni.

Po drugi strani smo na pragu silovitega razvoja telekomunikacij na področju radia in televizije. Nove digitalne tehnike, satelitske komunikacije, ki bodo sčasoma postajale tudi vse cenejše, že zdaj omogočajo nekaj deset več kanalov kot sedanja analogna tehnologija. Zaradi padanja cen bo vstop v radiodifuzno dejavnost omogočen tudi najmanjšim interesnim skupinam in lokalnim skupnostim. Kako bomo uravnavali njihovo vstopanje v javno obveščanje – s prepovedmi ali s samoregulacijo? Medijski svet, ki bi deloval že nekaj časa pred tem, bi se lahko na spremembe pravočasno pripravil, spremljal vse, kar se po svetu na tem področju dogaja, in potemtakem tudi pravočasno stopil v ta prostor.

MALO DA, MALO NE

Ko se je skupina ljudi, med katerimi sem bil tudi sam, lotila uresničevanja zamisli, da bi v Sloveniji poleg častnega razsodišča ustanovili tudi tiskovni ali medijski svet, se je zdelo, da so okoliščine ideji še kar naklonjene. Najprej smo jo preverili na novinarskih študijskih dnevih in tam

pravega nasprotovanja ni bilo. Zdelo se je, da novinarji v Sloveniji čutijo, da bi se utegnil svet izogniti nekaterim težavam, s katerimi se ukvarja častno razsodišče, in pri tem jih morebitna udeležba javnosti v tem telesu niti ne moti. Opogumljeni z novinarsko podporo smo člani skupine (ki ni imela formalnih pooblastil, niti ni za njo stala nobena posebna interesna skupina razen civilnodružbenega Mirovnega inštituta) začeli testirati, kako bi se na zamisel odzvala zainteresirana javnost. Društvo novinarjev Slovenije oziroma njegov upravni odbor je zamisel tudi formalno podprlo in me zaradi zagotovila, da ga bomo sproti obveščali, pooblastilo, naj idejo spravimo v življenje.

Po pričakovanju so se največji problemi pokazali v pogovorih z založniki. Ker se nam je zdelo, da zamisel nima prihodnosti, če vanjo ne privolijo tri največje založniške hiše Delo, Večer in Dnevnik, smo prve pogovore opravili z njihovimi predstavniki.¹⁵ Prvi problem, s katerim smo se srečali že kar na začetku, je bilo vprašanje, kdo so lastniki slovenskih medijev. Razen za nacionalno RTV je namreč zanje po zakonu o privatizaciji veljal enak model kot za druga gospodarska podjetja. Poglejmo to na primeru časopisne hiše Delo: 40 odstotkov družbenega kapitala je bilo razdeljenih med Kapitalski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja (10%), Slovenski odškodninski sklad (10%) in Sklad Republike Slovenije za razvoj d.d. (20%); 60 odstotkov lastnine pa naj bi bili odkupili zaposleni. Lastnina podjetja v tako imenovanem notranjem odkupu naj bi bila razdeljena takole: lastninski certifikati zaposlenih in njihovih ožjih družinskih članov, nekdanjih zaposlenih in upokojencev (20%), notranji odkup (22%) in 18 odstotkov vrednosti, ki bi jo prodali bralcem. (...) Lastniška sestava Dela se je v letih po lastninjenju bistveno spremenila. Delež notranjih lastnikov je s 60 odstotkov upadel za polovico, povečal pa se je delež zunanjih lastnikov, predvsem zaradi koncentracije kapitala pri enem lastniku – Krekovi družbi. (Bašić Hrvatin, 2001: 19)

Podobni lastninski prevrati so se dogajali tudi v drugih velikih časopisnih hišah, in čeprav je bilo mogoče sicer še identificirati najmočnejšega lastnika, je ostala lastniška struktura še vedno dovolj razpršena, da ni imel ključnega vpliva na uredniško podobo časopisov v teh hišah.

15 V tem času smo vsi razmišljali predvsem o tiskovnem in ne o medijskem svetu, zato ni bilo pogovorov z lastniki in vodstvi elektronskih medijev.

Zato smo se odločili, da bomo pogovore najprej opravili z vodstvi hiš in ne z njihovimi lastniki – in tudi to je najbrž razlog, da smo dobili precej nezavezujoče odgovore. Če se je bilo v Delu, kjer se je takrat ravno pripravljala zamenjava v vodstveni strukturi, s tedanjim odgovornim urednikom sorazmerno lahko pogovarjati o samoregulaciji, to še ni pomenilo, da bo novi predsednik uprave ali morda prevladujoči del lastniške strukture privolil v pravila samoregulacije – pa naj bodo evropski zgledi še tako močni.

Iz Dnevnika smo odšli s še manj zagotovili – tedanji direktor ni videl razlogov, zakaj naj bi hiša sofinancirala takšno telo, češ da ima že sicer vrsto finančnih obveznosti do teles, od katerih ni prave koristi. Sicer pa da se njihovi novinarji že tako ravna po kodeksu poklicne etike.

Največ problemov so videli v vodstvu Večera. Ponovili so bojazen, da bi utegnili takšno telo pritožnike še spodbuditi, da z njegovimi odločitvami mahajo tudi na sodišču. Sicer pa je bil pomislek enak kot drugod: zakaj bi založniki za delovanje telesa, ki jim bo gledalo pod prste, dajali še denar.

Naši argumenti, da izkušnje kažejo, da se število tožb proti časopisom zmanjšuje, če obstajajo tiskovni sveti, da taka telesa dolgoročno dobro vplivajo na zaupanje bralcev, s tem pa tudi na prodajo časopisa, so v razmerah, ko trije vodilni dnevniki na slovenskem medijskem trgu obvladujejo zanesljive (in za zdaj tudi precej nespremenljive) tržne deleže, naleteli na gluha ušesa.

In ko smo zadeli na oviro na tej strani, je zrasla še tam, kjer smo mislili, da je pot že odprta – pri društvu novinarjev. Leta 2001 se je vodstvo društva novinarjev zamenjalo, in čeprav je njegov upravni odbor na prvem sestanku potrdil, da je treba pogovore o ustanovitvi tiskovnega sveta nadaljevati, je novi predsednik nakazal, da se je podnebje z novim vodstvom spremenilo. To je opazno tudi v njegovem članku v *Medijski preži*, ki je odprl še nove strahove pred ustanovitvijo nacionalnega samoomejitvenega telesa. Novi predsednik Društva novinarjev Slovenije Gregor Repovž je vdor javnosti v polje samoregulacije primerjal z delovanjem sveta RTVS¹⁶ in državnega sveta, drugega (pol)doma slovenskega parlamenta, ki se težko pohvalita z učinkovitostjo in doslednostjo: prva past morebitnega tiskovnega sveta, v katerem naj bi poleg novinarjev razsod-

¹⁶ Svet RTVS ima po zakonu o RTVS 25 članov, od katerih jih 5 predlaga parlament, 20 pa jih prihaja iz t. i. civilne družbe in izmed zaposlenih na RTV Slovenija. Tajnost glasovanja (ki je zdaj odpravljena), je zlasti pri kadrovskih zadevah vnesla precej »politične kuhinje«, zato so kljub formalni prevladi civilnodružbenih predstavnikov novinarji upravičeno skeptični do njegovega dela.

nikov sodelovali tudi predstavniki založnikov in javnosti, je torej odpiranje vrat nekaterim interesom oziroma lobijem, ki jim novinarski ceh doslej ni dal pravice vmešavanja in presojanja. Novinarji naj bi to storili z dobrimi nameni, malce pa tudi zato, ker bi nam to domnevno zagotavljalo nekakšno dodatno kredibilnost, ki da jo potrebujemo pred javnostjo. Pa interesi? Bi interesi, ki bi jim s tem podelili pravico razsojanja o delu novinarjev, razumeli to na takšen način ali pa bi tiskovni svet videli le kot morebitno novo pot za pritiske in ga zlorabili? Doslej so še vsako tako pot zlorabili, najhujši primer tega je svet RTV Slovenija. Takšne so izkušnje. Druga past je podiranje zdaj zelo visokega zidu med upravnim delom tiskanih medijev in njihovimi uredništvi. Lastna izkušnja in pa informacije iz drugih dnevnikov potrjujejo, da se do danes zid med upravnim delom in uredništvom v večini velikih tiskanih medijev še ni podrl. Ali ni tiskovni svet priložnost za predstavnike založnikov, da stopijo v prostor, v katerega doslej že zaradi spodobnosti niso smeli? Kdo jamči, da tega ne bodo zlorabili? Upoštevati moramo, da si novinarji in založniki nasprotujejo v več zadevah. To sta nasprotni strani, ko gre za pogajanja o pravicah dela. To sta nedvomno nasprotni strani, ko gre za razmejitve med oglaševanjem in novinarstvom. Prav zdaj smo v trenutku, ko se te stvari izredno zaostrujejo. Nedvomno je res, da bi razsodbam novinarskega častnega razsodišča oziroma tiskovnega sveta dalo soodločanje javnosti dodatno težo. In če se zgodi, da predstavniki javnosti zaradi nepoznavanja problematike in načina dela v novinarstvu ne bodo razsojali tako, kakor pričakujejo pobudniki ustanovitve oziroma razširitve? Če bodo nenadoma začutili možnost za obračunavanje z novinarji? Kdo pa ni vsaj malo jezen na novinarje? (Repovž, 2001)

Repovževo nasprotovanje ustanovitvi tiskovnega (medijskega) sveta je na las podobno razmišljanju o častnem razsodišču kot novinarski sindikalni trdnjavi. Varuje naj »naše« proti hudobnim kapitalistom in njihovim podrepniškim urednikom. Pri tem pozablja, da vpliv častnega razsodišča še zdaleč ni tak, kakršen je bil v njegovih najboljših časih, in da, priznajmo si, njegove argumente uporabljajo le tedaj, ko to ustreza tem, ki jim sam najbolj nasprotuje, sicer pa se nanje gladko požvižgajo. navsezadnje jih k upoštevanju nič ne zavezuje. Ni tako, kakor pravi Repovž, celo nasprotno je res – edino sporazum urednikov in založnikov (lastnikov) prinaša novinarjem kolikor toliko trdna zagotovila, da jih ne bodo silili v neetično početje, in pri

tem so jeziček na tej tehtnici prav predstavniki javnosti. Na izbiro predstavnikov javnosti pa imajo vpliv tako novinarji kot uredniki in založniki. Povrh vsega pa se morajo vsi ti ravnati po skupnih pravilih in kodeksu. Če bi, denimo, tiskovni ali medijski svet nastal danes, ne vidim prave ovire, da ne bi bil podlaga za njegovo delovanje prav obstoječi (ali morda sporazumno dopolnjeni) kodeks društva in sindikata novinarjev.

Po spremembi v vodstvu novinarskega društva je torej zanimanje za tiskovni svet skokovito usihalo. Za predsednikom društva je kritične pripombe o tem zapisal v časopisu Društva novinarjev Slovenije *e-Novinar* še član častnega razsodišča, novinar Večera Peter Jančič. Pismo in odgovor nanj v bistvu zajemata večino slovenskih argumentov za tiskovni svet in proti njemu, zato naj povzamem dele Jančičevega razmišljanja in tiste dele svojega odgovora nanj, ki se nanašajo na njegove pomisleke o tiskovnem svetu, čeprav bom morda zato nekatera dejstva ponovil.

Jančič pravi v besedilu z naslovom »Kdo ustanavlja tiskovni svet« takole: Organizacijo, ki je namenjena varovanju svobode tiska in ki skuša zagotoviti odgovorno in profesionalno ravnanje novinarjev v Sloveniji, že imamo: Društvo novinarjev Slovenije. Podobne cilje ima tudi novinarski sindikat. Morebitno ustanavljanje tiskovnega sveta ne odpravlja zagat in dilem novinarske skupnosti in dvomim, da bi lahko prispevalo k več svobode tiska in (ali) bolj profesionalnemu novinarstvu

V zadnjih letih predvsem pri varovanju svobode tiska novinarska skupnost ni najbolj uspešna in so oblasti s kazensko in medijsko zakonodajo uzakonile nevarne omejitve. Uveljavljen je bil nov koncept kaznivosti objave zaupnosti oblasti v medijih, četudi bi tisk do zaupnosti prišel po legalni poti. Mediji so po teh določbah izvrševalci državne politike in čuvarji skrivnosti vladajočih, kar je v popolnem nasprotju z vlogo nadzornika oblasti, ki jo mediji imajo v modernih demokratičnih družbah.

(...) Projektu modernizacije organiziranosti društva, ki se s spremembami na vrhu še niti ni prav začel, zavzemanje za ustanovitev vzporednega tiskovnega sveta in pripravljenost, da bi tej, v državi še nepreizkušeni obliki »samoomejevanja« medijev prepustili kodeks in častno razsodišče, ne koristi in se zdi neodgovorno. Moderne profesionalne organizacije skušajo tudi z nagradami za izjemno delo in s kaznovanjem napak spodbujati boljše delo članov. Odrekanje tem funkcijam in prepuščanje ene od vlog, ki

jih društvo ima, ni razumno in premišljeno ravnanje.

Hkrati resna razprava o zamisli, da bi večjo odgovornost slovenskih medijev zagotavljal tiskovni svet, trenutno sploh ni mogoča. Zanj ni dovolj predstavljanje primerov držav, ki tovrstne – a v resnici zelo različne – institucije imajo, in izpuščanje tistih, kjer tiskovnih svetov ni. Nujno je vedeti, kdo ustanovitev takšnega sveta predlaga, kak je razlog, koliko denarja je pripravljen za to zagotoviti, kako naj bi bil tak svet sestavljen, po kakšnih pravilih bi ravnal, kdo bodo člani. Pobudniki ideje nas skušajo prepričati, da je vse skupaj pravzaprav ideja novinarjev in medijskih hiš. Nobenega resnega pisnega predloga, ki bi vsaj približno odgovarjal na v začetku zastavljena vprašanja in ki bi nakazal resnega pobudnika, ni. Na pamet, češ, si bomo že nekaj izmislili, našli denar in vse ostalo, saj smo vsi za to, se resno ni mogoče pogovarjati. Tak način »samoupravnega« dela je eden razlogov, da društvo zadnja leta ni bilo posebno uspešno. Tiste med politiki, ki bi si medije radi še bolj podredili, navdušuje.

Sodelovanje društva novinarjev pri »samoomejevanju« se, če lahko pripomnim, zdi tudi neokusno. Smiselno bi bilo, če bi politične oblasti pristale na koncept svobode tiska in ravnanja medijev ne bi omejevale in določale z restriktivno zakonodajo. Če so se slovenski oblastniki odločili, da bodo točnost in korektnost medijev zagotavljali s široko definirano pravico do popravka in odgovora, ki naj jo varuje pravosodje, odgovornost pa s policijskim nadzorom in pravosodnimi procesi proti novinarjem, ki si drznejo preveč brskati po zaupnosti oblasti, se mi ideje po dodatnem »samoomejevanju«, v katerem naj sodelujejo tudi predstavniki »civilne družbe«, kar je običajno sinonim za interesna združenja, ki ideološko niso nevtralna, zdijo smešno in klečeplazno tratenje časa in denarja. (Jančič, 2001: 5–6)

Pisanje je terjalo odgovor. In ga je dobilo, nalašč ne polemičnega, ampak pojasnjevalnega, tudi zato, da bi se po pojasnilih in razčiščenju nekaterih očitnih nepoznavanj lotili pogovora brez morebitnih zamer. Povzemam svoje skrajšane odgovore na nekatera vprašanja in kritične misli, zapisane v Jančičevem pismu:

O nepreizkušeni take oblike »samoomejevanja« medijev v Sloveniji in nerazumnosti njenega vpeljevanja:

Slovenija je ena redkih držav v tranziciji, kjer so novinarji ostali pretežno povezani okoli enega društva in sindi-

kata. Drugje so se društva razbila na množico ideološko in profesionalno razdeljenih manjših novinarskih društev, čemur zagotovo še nismo povsem ubežali. Kodeks društva in sindikata novinarjev Slovenije ima prav zaradi zaledja, ki ga društvo pokriva, tudi širši status družbenega kodeksa etike javne besede. Ta status pa postaja vse šibkejši in po svoje je to tudi normalno, kajti, kakor koli gledamo, gre vendarle za kodeks prostovoljne organizacije. Prehod nekaterih funkcij častnega razsodišča v tiskovni svet hoče preseči prav to, doseči torej, da kodeks, ki si ga je napisalo društvo, (p)ostane kodeks splošne družbene veljave in potemtakem – seveda tudi s soglasjem ustanoviteljev tiskovnega sveta – temelj profesionalne etike, zavezujoč za vse, ne glede na to, koliko novinarskih organizacij utegne pri nas še nastati.

Kdo ustanovitev takšnega sveta predlaga, razlog zanj, koliko denarja je pripravljen za to zagotoviti in sestava sveta:

Ustanovitelji tiskovnega sveta so v njegovi najkredibilnejši obliki trije: novinarji oziroma njihova združenja, založniki in predstavniki javnosti. Če to naredi kdo mimo njih, tem slabše za medije. Dosedanja praksa v Evropi je v glavnem taka, da novinarji in založniki tudi sami imenujejo tretji del, torej predstavnike javnosti, zato ostaja pobuda ves čas v rokah novinarjev in založnikov. In prav to je pomembno. V nekaterih državah – Estoniji na primer – kjer so prekopirali finski model, so pri predstavnikih javnosti naredili nekaj podobnega kot mi pri svetu RTV – članke vanj po ključu delegirajo cerkve, sveti potrošnikov, profesorji novinarstva in nekatere nevladne institucije. Skupina, ki v Sloveniji ugotavlja pripravljenost za ustanovitev tiskovnega sveta in pripravlja tudi nekatere predloge, se pri svojem pogledu zgleduje pri državah, v katerih predstavnike javnosti predlagajo v dogovoru novinarji in založniki, in potemtakem ni nekakšnega delegatskega ključa, po katerem bi nevladne organizacije (preko njih pa morda kakšne politične sile iz zaledja) pridobivale vpliv na medije. Toda pozor: v zadnjem času nastaja v Evropski uniji dokument, ki je sicer šele na ravni tako imenovanega *non paper* dokumenta, ki pa je nastal zaradi lobiranja zvez potrošnikov. V njem se ne govori več o *selfregulation*, ampak o *soregulaciji* (oziroma *koregulaciji*), s katero naj bi tudi zakonsko ali pa v obliki pritiska regulirali zastopanost v tretjem, torej javnem delu tiskovnih svetov. Zato se nam, po mojem, začenja kar muditi: tam, kjer so tiskovni sveti

uveljavljeni in imajo trdno pozicijo v družbi, se bodo temu laže uprli in jim država ne bo mogla vsiliti nove koregulacije. Tam, kjer so stvari v povojih ali pa so sveti šele nastali, bo bitka trša.

Ustanavljanje tiskovnih svetov je torej smiselno, dokler je pobuda v rokah prizadetih: ljudi iz medijev. Ko in če bo stvari prevzela v roke država, bo dovolj prostora za strahove, ki navdajajo Petra Jančiča. In če bo koregulacija v evropskih mlinih prešla pot od oblike *non paper* do priporočila ali celo zavezujoče direktive, si lahko predstavljate, kako pohlevno bo slovenska država začela izvajati to navodilo z vrha.

O denarju:

Načeloma denar za delovanje sveta zagotavljajo podpisniki sporazuma, najpogosteje sploh založniki sami. Nemci, ki so v petdesetih svoj tiskovni svet ustanovili prav zato, da jim ga ne bi ustanovila država, so sicer dosegli sprejetje zakona, po katerem država sofinancira delo sveta, ne da bi ji njen denarni delež zagotavljal kakršno koli možnost vpliva. Najčistejša oblika financiranja je potemtakem finančno sodelovanje podpisnikov založnikov, morda tudi novinarjev.

Pa še o razlogu za tiskovni svet:

Pri vseh tiskovnih svetih je temeljna skupna funkcija; je pritožni organ za kršitve etike javnega obveščanja. Tako kot novinarsko častno razsodišče. Le da tarča pritožbe ni novinar, ampak medij, ki je članek objavil. Tiskovni svet torej ne ureja razmerja med novinarjem in bralcem, ampak med medijem in bralcem pritožnikom. Ali je potemtakem smiselno, da funkcije častnega razsodišče prehajajo na tiskovni svet, če je temeljna naloga skupna? Najprej, iz povedanega je očitno, da stvari niso povsem identične, častno razsodišče pač še vedno razsoja o domnevnih kršitvah profesionalnih pravil pri svojem članu, tiskovni svet se ubada z medijem, ki je prispevek objavil. Potem, treba je priznati, da se medijske hiše v Sloveniji po demokratičnih spremembah na koncu osemdesetih do odločitev častnega razsodišča vedejo precej bolj pišmeuhovsko, kot so se v preteklosti. Ne objavljajo razsodb, ne reagirajo na opozorila razsodišča. Še najpogostejši so odzivi »razsojenih«: izstopajo iz društva, častno razsodišče obtožujejo političnih motivacij pri razsodbi, kar je zaradi prizadetosti sicer razumljivo,

reakcija pa je usmerjena v napačno tarčo – v društvo samo.

Sporazum o ustanovitvi tiskovnega sveta je prostovoljno dejanje podpisnikov, hkrati pa tudi zaveza, da bodo razsodbe objavljene. Tiskovni svet tudi odpravlja temeljno opravičilo vseh pritožnikov, ki jim častno razsodišče ni dalo prav – da gre pri novinarskem častnem razsodišču za ljudsko pravilo, da »vrana vrani oči ne izključe«. Zaradi kredibilnosti tristransko sestavljenega tiskovnega sveta ni več podlage za tako razmišljanje.

Med razloge za ustanovitev zagotovo sodi tudi praksa tiskovnih svetov v razvitih zahodnih demokracijah. S prakso so se pri tiskovnih svetih kot nekoč zgolj pritožnih instancah razvile tudi funkcije zakonodajne iniciative. Pokazalo se je, na katerih področjih je neodvisnost medijev najbolj ranljiva, in mnogi od tiskovnih svetov so danes branilci temeljnih načel svobode medijev. Zaradi družbenega statusa ne delujejo kot sindikalistično obremenjeni pogajalci ene same strani, ampak kot kredibilni sogovorniki, ki jim je težko očitati pristranost. Za to namreč gre: naloga samoregulatornih teles (tudi novinarskega častnega razsodišča) je zavarovati poklicna merila, ne pa pri kršitvah mižati zaradi lažne solidarnosti, da bi zavarovali posameznika.

Katere države imajo takšna telesa in ali smo zaradi zamisli zamolčali tiste, ki ga nimajo:

Če je glavna pomanjkljivost ta, da so bile novinarjem informacije o tem, kje so samoregulatorna telesa, nezadostne, oziroma da smo, najbrž nalašč, zamolčali države, ki jih nimajo, bom v tem besedilu naštel vsaj evropske države, kjer tovrstne institucije imajo – manjkajoče boste našli sami: Avstrija, Belgija, Bosna in Hercegovina, (Katalonija), Ciper, Danska, Estonija, Finska, Nemčija, Velika Britanija, Islandija, Italija, Litva, Luksemburg, Malta, Norveška, Rusija, Slovenija Švedska (kjer imajo tiskovni svet in medijskega ombudsmana), Nizozemska, Švica, Turčija. Sicer pa na spisku manjkajo predvsem tranzicijske države (Češka, Slovaška, Madžarska, Poljska, Ukrajina, Belorusija, Moldavija, Albanija in bivše jugoslovanske republike z izjemo Bosne in Hercegovine in nas).¹⁷

Ali se stvari res lotevamo na pamet:

Zdaj pa nekaj besed o iniciativni skupini: nihče je ni imenoval, nikakršnih pooblastil nima razen, vsaj deloma,

soglasja udeležencev, izraženega na zadnjih novinarskih študijskih dnevih, kjer je tekla beseda o samoregulaciji, in soglasja prejšnjega (pa tudi sedanjega) upravnega odbora društva, da bo predstavnik društva sodeloval v njej. Zato torej skupina nima mandata in si ga tudi ne prilašča. Ni zaprta enota, v vsakem trenutku se ji lahko priključi predstavnik katere koli interesne skupine znotraj novinarske ali založniške družine. To so zgolj ljudje, ki so se na raznih ravneh seznanili z delovanjem tiskovnih svetov in idejo predstavili v Sloveniji. Ravno zato, ker je začetek pogovora brez podlage najpogostejše neproduktiven, je iz te skupine izšlo nekaj predstavitev, okroglih miz in tudi nekaj gradiva.

Posebno delovno telo, v katerem prevladujejo ljudje iz društva novinarjev, med njimi je tudi predsednik častnega razsodišča, pripravlja predlog (minimalnih) sprememb kodeksa. Pri tem nima pred očmi dodatnega omejevanja, ampak predvsem uravnoteženje kodeksa in spremembe tam, kjer je presežen. Slovenski novinarski kodeks je – tako so potrdili tudi tuji eksperti – dober, zato ni razloga, da bi kodeks, ki bi ga uporabljal morebitni prihodnji tiskovni svet, v čemer koli odstopal od društvenega. Tiskovni svet bi mu dal samo naddruštveno veljavo.

Vse odločitve in prave pobude so lahko edino v rokah društva in sindikata novinarjev in založnikov (morda odgovornih urednikov). Osnutki, ki nastajajo, niso nujno ogroditve nove ureditve, so spodbuda, da takšno ogroditve nekoč nastane, morda popolnoma drugačno od tega, kar danes predlaga skupina. Tiskovni svet namreč ni in ne more biti prisila – je izključno dogovor. Brez soglasja novinarjev in založnikov ga tudi ni mogoče ustanoviti. (Bervar, 2002)

17 Dodano za to knjigo: Po zadnji evidenci C.–J. Bertranda (marec 2002) so delovala v svetu ta telesa v naslednjih državah: mešani tiskovni sveti s predstavniki javnosti v Avstraliji, Bosni in Hercegovini, na Cipru (grški del otoka), v Čilu, Estoniji, Finski, Islandiji, Indoneziji, Izraelu, Južni Koreji, Litvi, na Malti, v Nizozemski, Novi Zelandiji, Norveški, Peruju, Švedski, Švici, na Tajvanu, v Tanzaniji, Turčiji in Veliki Britaniji. V dveh državah, Danski in Indiji, delujeta sicer nevladna sveta, ki pa so ju ustanovili s posebnim zakonom. V ZDA jih imajo po posameznih državah: na Havajih, v Minnesoti in v državi Washington; prav tako tudi v Kanadi – v provincah Quebec, Ontario, Alberta, Maritimes, Britanska Kolumbija in Manitoba. V Španiji tiskovnega sveta nimajo, ga ima pa Katalonija. Samo medijski ljudje sestavljajo taka telesa v Nemčiji, Avstriji in Luksemburgu, kjer člane imenujejo založniki in novinarji; v Belgiji, Italiji in Sloveniji, kjer gre za telesa novinarskih organizacij, in v Južni Afriki, kjer člane imenujejo samo založniki. Še nekaj držav je, kjer imajo tiskovne svete, vendar je njihovo dejavnost in neodvisnost težko preveriti: Gana, Nepal, Nigerija, Fidži, Tajska, Rusija in Ciper (turški del otoka). V nekaterih državah frankofonske Afrike, v Slonokoščeni obali, Beninu, Burkini Faso, Senegalu, poznajo tako imenovane medijske opazovalnice, ki bi jih lahko primerjali s tiskovnimi sveti. Pomanjkanje denarja in politično ozračje pa zelo otežujeta njihov razvoj.

Ne na ta razmeromo miroljubni odgovor ne na poznejše pobude, da bi se pogovora o samoomejevanju v društvu vendarle lotili, doslej ni bilo pravega odziva. Prej nekaj opravičil o tem, da se v novinarski organizaciji zdaj pač ukvarjajo z vrsto pomembnejših reči.

KONEC

Nemožnost za primerjavo argumentov o projektu *tiskovni svet* je celo slabša od popolne zavrnitve ideje, je kratko malo odlaganje odgovornosti za trenutno popolno brezvestrje na tem področju.

Toda med tem se vse bolj približuje spopad z že omejeno novo idejo o so regulaciji, s katero prodira prav zamisel o nekakšnem delegatskem imenovanju predstavnikov javnosti, prav takšna torej, ki se ji novinarji zaradi slabih izkušenj s svetom RTV Slovenija želimo na vso moč izogniti. Sprevrženo razumevanje, da bi tiskovni svet kakor koli jemal moč novinarski organizaciji, bi lahko imenovali pogovor gluhih – preprosto dejstvo pa je, da ta ne bo mogla dolgo vzdržati v položaju »varuha pečata«, torej edine braniteljice poklicne etike, že zato ne, ker je zdaj, v prihodnosti pa bo še bolj, njen vpliv na lastnike medijev neznamen. Medijski ali tiskovni svet – v nasprotju s častnim razsodiščem – od lastnikov oziroma založnikov zahteva (resda prostovoljno, a ko je enkrat sprejeta, trdno) zavezo, da bodo spoštovali določila skupnih pravil poklica in etike, teh pa brez novinarskega sodelovanja pri njihovem nastanku ne more biti. Ključna beseda pri nastajanju samoregulacijskega telesa je soglasje – soglasje pa seveda izključuje prisilo.

Prav zaradi soglasja, ki ga je treba pridobiti tako med založniki kot med novinarji, nastanka tiskovnega ali medijskega sveta ni mogoče izsiliti. Šele ko se obe strani sporazumeta, se lahko dogovorita tudi o predstavnikih javnosti v takem telesu. Tako bi dobili polnokrvno telo, ki ne bi le obravnavalo pritožb nad mediji, ampak z novinarji in založniki tudi spremljalo zakonodajo, ki utegne ogroziti svobodo obveščanja; imelo pa bi tudi zakonodajno pobudo.

Trenutna blokada pri razvijanju zamisli o medijskem oziroma tiskovnem svetu sicer ni katastrofa. Še vedno imamo novinarsko častno razsodišče, ki prepozna novinarjeve etične in poklicne napake in opozarja nanje. Nekaj problemov bi lahko odpravilo že sporazumevanje med novinarskima organizacijama in lastniki, da bodo njegova opozorila upoštevali in jih v medijih objavljali dosledneje kot zdaj. To seveda ne odpravlja nekaterih notranjih problemov v medijskih hišah: siljenja (če že ne prisiljevanja) novinarjev, naj pozabijo na mejo med plačanim in neplačanim prispevkom, zlorabe novinarskih besedil, prestopanja meje zasebnega zgodbi na ljubo, opuščanja domneve ne-

dolžnosti in pogostega kršenja zahteve, da je ljudi v sodnem postopku treba imenovati z začetnicami, dokler njihova domnevna krivda ni dokazana, ki ga je izsilila tekma za ekskluzivnost. Novinarji so prostovoljno ali neprosto-voljno prve žrtve te tekme, druge so prizadeti ljudje. Zato je o etiki javnega obveščanja potreben trdnejši dogovor kot ta, ki ga ponuja društvena organiziranost. Britanska komisija za pritožbe nad tiskom je nastala, ko je začel parlament razmišljati, kako bi omejil ekscese v tisku. Šele to je novinarjem in založnikom, ki so le malo pred tem razpustili tiskovni svet, dokazalo, da je stvari bolje urediti znotraj medijev. Bomo torej pri nas čakali na trenutke, ko bodo začele takšne zamisli obletavati slovenske parlamentarce?

Skratka – če ovire so, niso nepremostljive. Toda o tem se bodo morali dogovoriti prihodnji partnerji. Morali? Novo, drugačno samoomejevalno telo bomo v Sloveniji zagotovo imeli. Ali bo nastalo po zamisli založnikov in novinarjev, je odvisno od dogajanja na domačem političnem odru in v Evropski uniji. Pritisk za uvedbo so regulacije za zdaj še ni zelo močan, toda mogoče je pričakovati, da bo sčasoma hujši. Na drugi strani se bo odpor oblasti proti rumenemu tisku zanesljivo povečal in razmišljanje o prirezo-vanju kril tovrstnim publikacijam drugih ne bo samo oplazilo, ampak utegne imeti resne posledice tudi zanje. Brez obrambnega telesa z naddruštveno veljavo se bo temu prizadevanju težko upirati. Ne vemo pa, koliko časa še imamo.

LITERATURA

BAŠIĆ HRVATIN, SANDRA IN MILOSAVLJEVIĆ, MARKO.
Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih. Ljubljana: Mi-
rovni inštitut, 2001.

BAŠIĆ HRVATIN, SANDRA.

»Novinarsko častno razsodišče v Sloveniji.« *Medijska
preža* 6 (poletje 1999)

»Pritožna komisija za tisk – Ljudem služi hitro in brez
stroškov.« *Medijska preža* 8 (pomlad 2000).

BERTRAND, CLAUDE-JEAN.

Media Ethics and Accountability Systems. Pariz: Presses
universitaires de France, 1997.

Referat na konferenci International Press Institute, Du-
naj, oktober 1999.

Quality Control – Media Ethics and Accountability Systems.
Pariz: Presses universitaires de France. 1997.

BERVAR, GOJKO.

»Peter, hvala!.« *e-Novinar* 6/7, 2002.

»Kdaj bomo ustanovili medijski svet v Sloveniji?« *Medij-
ska preža* 10 (zima 2001).

BOURDIEU, PIERRE.

Sur la télévision: suivi de L'emprise du journalisme. Pariz: Li-
ber – Raisons d'agir, 1996.

COOKE, JANET.

»Jimmy's World.« *Washington Post*, 29. september, 1980.

CORNU, DANIEL.

Éthique de l'information. Pariz: Presses universitaires de
France, 1997.

CULLEN, FRANK.

»Zastareli irski zakoni.« *Medijska preža* 6 (poletje 1999).

EINSPIELER, VILI.

Intervju, Bohinj, marec 2002.

Electric Library: Encyclopedia, www.enciklopedia.com

ENCABO, MANUEL NUNES.

Časnikarska etika, uvodna študija k resoluciji Parlamentarne skupščine Sveta Evrope o etiki časnikarstva. V *Mediji, etika in deontologija*, ur. Marjan Sedmak. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996.

GODSEY, WAYNE.

Communicator, Radio Television News Directors Association, september 1981.

JANČIČ, PETER.

»Kdo ustanavlja tiskovni svet?« *e-Novinar*, 2001.

JIGENIUS, PÄR-ARNE.

Information Seminar on Self-regulation by the Media, Strasbourg, 7. in 8. oktober 1998.

KEANE, JOHN.

Mediji in demokracija. 1. izd. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Svet Evrope, Rim, 4. november 1950.

KOŠIR, MANCA IN POLER, MELITA.

Utemeljitev novinarske etike in svoboda slovenskih novinarjev. V *Mediji, etika in deontologija*, ur. Marjan Sedmak. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996.

KRIVIC, MATEVŽ.

»Kdo bo bdel nad uresničevanjem kodeksa?« *Medijska preža* 8 (pomlad 2000).

LABAN, VESNA.

Tiskovni svet kot sistem medijske odgovornosti. Diplomsko delo na Fakulteti za družbene vede, Ljubljana, 2001.

LAMBETH, EDMUND B.

Časnikarstvo kot zaveza. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1997.

LIPUŠČEK, UROŠ.

»Naj to postane notranja ustava.« *Medijska preža* 8 (pomlad 2000).

LORD WAKEHAM.

»Globalni novinarski kodeks? Ne, hvala!« *Medijska preža* 8 (pomlad 2000).

The Benefits of Newspaper Self Regulation. Govor na letnem srečanju AIPCE, Dublin. 2001.

MAKSIMOVIČ, BRANKO.

»Ustreznejši bi bil medijski svet.« *Medijska preža* 9 (pomlad/poletje 2000).

MEDVED, ZORAN.

»Najprej ustanovimo varuha medijskih pravic.« *Medijska preža* 9 (poletje/jesen 2000).

NOVAK, BOGDAN

Pavlihova frača. Ljubljana: Magnolija, 1991.

RADOJKOVIĆ, MIROLJUB.

Novinarska etika – evropska iskustva. V *Etički kodeksi za štampane i elektronske medije*. Beograd: Nezavisno udruženje novinara Srbije, 1999.

Resolucija št.1003 o etičnih načelih časnikarstva. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, Strasbourg, julij 1993.

REPOVŽ, GREGOR.

»Iskanje lastne pasti.« *Medijska preža* 12 (poletje–jesen 2001).

ROVŠEK, JERNEJ.

»Medijski varuh? Zakaj pa ne?« *Delo*, Sobotna priloga, 2. september 2000.

SEDMAK, MARJAN.

Urnnavanje, samouravnnavanje, svoboda tiska, pravica in odgovornost. V *Mediji, etika in deontologija*, ur. Marjan Sedmak. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996.

SHANNON, RICHARD.

A Press Free and Responsible. Self-regulation and the Press Complaint Commission 1991–2001. London: John Murray (Publihers) Ltd, 2001.

SPLICHAL, SLAVKO.

»Izobraževanje, etika in profesionalizacija novinarstva.«
Teorija in praksa 25, 1988.

TILLMANNS, LUTZ.

»Uspešnost samoregulacije v Nemčiji.« *Medijska preža* 6
(poletje 1999).

VERHOVČAK, MATEJA.

Sistemi medijske odgovornosti. Diplomsko delo, Fakulteta
za družbene vede, Ljubljana, 2002.

VIDIC, JANA.

Moralne dileme sodobnega slovenskega novinarstva. Diplom-
sko delo, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1996.